

VIRTUAALINEN ARKKITEHTUURIKÄVELY

JOHDANTO3

HELSINGIN RAKENTUMISEN HISTORIAA4

Vantaan Helsinki
 Suurvalta-ajan kaupunki
 Empire-Helsinki
 Kohti mannermaista urbaania suurkaupunkia
 Arkkitehdit kaupunkisuunnittelijoina vuosisadan vaihteessa
 Moderni kaupunki
 Kaupunkimallin muutos - seutuistuva kaupunki
 Samaan aikaan keskustassa
 Kasvava kaupunki

ERILAISTUVA KAUPUNKI 10

Kaupunginosat
 Torit
 Puistot ja istutukset
 Näkymät ja maisemat
 Kadut
 Asuinkorttelit ja -tontit
 Asumisesta kaupungissa alueella asumiseen

SENAATINTORI 13

Senaatintorin rakentuminen
 Senaatin rakennus
 Yliopiston rakennus
 Nikolainkirkko
 Sederholmin talo
 Senaatintori: Yhteenveto
 Senaatintorilta Aleksanterinkadulle
 Pohjoismaiden Yhdyspankki ja Yliopiston päärakennuksen laajennus
 Kaupungin historia - rakentuva tilanne vai pysyvä tila?

ALEKSANTERINKATU 18

Suomen Yhdyspankin rakennus - luonnonkivi julkisivumateriaalina
 Vakuutusyhtiö Pohjolan talo - suomalaisuus arkkitehtuurissa
 Lundqvistin liiketalo Pohjolan taloa vastapäätä
 Uudet liikerakennukset
 Millainen "nykyaikaisen" rakennuksen tuli olla?
 Hamsterin liiketalo
 Stockmannin tavaratalo
 Rationalistinen arkkitehtuuri
 Tavaratalo kaupunkikulttuurin tuottajana
 P. E. Blomstedtin Liittopankki – uusi liiketaloarkkitehtuuri
 Uusi suurkaupunkimaisema
 Liikekadut muodostuvat suurkaupunkiin
 Moderni liikekatu - suunnittelun instrumentti vai sen lopputulos
 Aleksanterinkatu - 250:n vuoden kerrostumat helsinkiläistä liikekatua

MANNERHEIMINTIE 27

Vanha Ylioppilastalo
Uusi ylioppilastalo - arkkitehtuuri rakentaa yhdenmukaista korttelikokonaisuutta
Henkivakuutusyhtiö Kaleva
Kaivotalo ja City-center
City-center - moderni kaupunkikone
Utopiat ja todellisuus
Lasipalatsi – funktionalistinen arkkitehtuuri
Sokoksen tavaratalo – klassinen modernismi
City-keskustan rakentuminen
Nykytaiteen museo Kiasma - kertomus kaupungista
Valo arkkitehtuurin rakennusaineena
Avautuva kaupunkimaisema

Mikko Lindqvist

Virtuaalinen arkkitehtuurikävely

Johdanto

Kaupunkikävelyllä kuvataan urbaanin kaupunkiympäristön muotoja ja merkityksiä arkkitehtuurihistorian näkökulmasta. Tarkastelu kohdistuu rakennusten kaupunkitilaa ja -kuvaa tuottaviin tekijöihin; kuinka rakennuskappaleen suhde ympäröivään tilaan on ratkaistu. Kävelyt tapahtuvat kaupunkirakenteen kolmen peruselementin - torin, kadun ja korttelin piirissä. Samalla pyritään luomaan kuva myös Helsingin kaupungin kasvun vaiheista. Elementtien valikoima voisi toki olla toinen tai laajempikin.

Kaupunkikävelyt ovat perinteinen ja luonteva tapa tutustua arkkitehtuuriin; rakennukset suhteutuvat tällöin havaittajan mittakaavaan ja maailmaan. Kokemukset tilassa tuovat esiin myös kaupungin elämää ja rytmiä. Ympäröivä kaupunkitila näyttäytyy usein sirpaleisena kokonaisuutena. Rakenteellinen, tyyllillinen ja historiallinen kerrostuneisuus kuuluukin kaupunkitilan perusominaisuuksiin.

Kaupunkikävelyllä syntyvät havainnot poikkeavat yksittäisen rakennussuunnitelman tai asemakaavan sisältämästä visuaalisesta tiedosta. Kaupunkikävelyllä tarkastelu kiinnittyy kaupunkitilaan, jonka useat eri rakennukset yhdessä luovat. Rakennusten fyysinen havainnointi tapahtuu kaupungin sisällä katujen, aukoiden, puistojen, kortteleiden ja tonttien muodostamissa tiloissa. Nämä kaupungille ominaiset tilakokonaisuudet määrittävät puitteet sille, kuinka arkkitehtuuria tilallisessa ympäristössä koetaan.

Asetelma jossa arkkitehtuuri tulkitaan teoksina (rakennuksina ja kaupunkeina), jotka syntyvät puhtaasti suunnittelijan ja tilaajan välisen vuorovaikutuksen tuloksena, tukee modernistista näkökulmaa. Rakennukset muodostuvat autonomisiksi, ympäristöstään irti oleviksi kappaleiksi, joiden muodonanto tapahtuu itsestään selvästi. Asetelma sulkee ulkopuolelleen kaupungin kokemuspiirin, jonka yhteys arkkitehtuuriin on lähes huomaamaton ja toisaalta miltei itsestään selvänä pidetty asia.

Voidaan esimerkiksi kysyä, miksi Helsingissä sijaitsevan Ateneumin taidemuseon rakennus on juuri sellainen jollaisena se havaitaan. Vastaus voi olla triviaali: koska suunnittelija tilauksensa perusteella suunnitteli sen toteutuneen kaltaiseksi. Kuitenkin Ateneumin hahmon - korttelin mittaisen päämassan, klassisen keski- ja sivurisaliittijaon sekä kolmikerroksisen, kattoprofiiliin päättyvän julkisivujäsentelyn - tarkoituksena oli seurata tunnistettavasti kaupunkimaisen julkisen rakennuksen muotoa. Eräänlainen tyyppimalli syntyi luonnollisesti C. L. Engelin suunnittelemissa Senaatin ja Yliopiston rakennuksissa. Hahmoa seuraamalla Rautatientorista, jonka äärellä Ateneum sijaitsee, muodostui Senaatintorin kaltainen julkinen tila, joka viestittää 1800-luvun loppupuolen rakentajiensa korkeista tavoitteista ja ihanteista.

Kaupunkitilassa rakennusten ja paikkojen merkitykset syntyvät niiden historian ja käytön myötä. Julkisen tilan rakennettu muoto ohjaa käyttöä, käyttäjien määritellessä tilan merkityksiä ja sisältöä. Tässä jatkuvan muutoksen, avoimuuden ja elävyyden kentässä urbaanin kaupungin merkitys ja voima piileekin. Kaupungin fyysinen muoto, arkkitehtuuri ja kaupunkitilat ovat kaupunkilaisten kanssa vuorovaikutteinen osa jatkuvasti muuttuvaa kaupunkikokonaisuutta.

Kaupunkitilassa paikkojen ja rakennusten varsinaiset merkitykset eivät synny yksin niille toteutuksessa uskottujen funktioiden myötä. Asuinympäristöt ja kodit merkitsevät paljon muutakin kuin vain asuintoimintojen suorittamista. Kadut eivät ole vain liikennetiloja, niitä voidaan ottaa moneen muuhunkin käyttöön. Toreilla ei käydä vain kaupaa, niille hakeutuneet tapahtumat ovat saaneet mitä moninaisempia muotoja. Elävä kaupunkitila ole koskaan valmis tai sen rakentaminen päättynyttä.

Kaupunkikävelyllä kuvataan kuinka eräät Helsingin kaupunkimaisista tiloista ovat historiansa myötä syntyneet. Avoimessa kaupunkitilassa tapahtuva kokeminen on luonteeltaan aina yksilöllistä. Kaupunkikävelyllä pyritään

tavoittamaan kuitenkin myös yhteisesti jaettavia kokemuksia julkisen tilan muodosta ja merkityksestä. Moniäänisessä tulkintojen kentässä käyvät autoritaariset määräykset vaikeiksi, jollei mahdottomiksi.

Vanhat kaupunkitilat eivät ole merkittäviä ainoastaan esimerkkinä kaupungin rakennushistoriasta, tärkeää on myös tiloihin liittyvän kaupunkielämän perinne. Eurooppalaisessa kulttuuriperinteessä kaupunkiympäristöä pidetäänkin ihmisyyshäviöiden moniäänisyyden lähteinä ja symboleina sekä tilallisesti että sosiaalisesti. Suomessakin kiinnostus kaupungeja kohtaan on monin tavoin lisääntynyt. Myös suunnittelun ja päätöksenteon piirissä pyritään huomioidaan entistä herkemmin alueellisten kulttuurien muotoja. Virtuaalinen arkkitehtuurikävely tarjoaa oman puheen-
vuoronsa tähän kasvavien kaupunkitulkintojen joukkoon

Helsingin rakentumisen historiaa

Helsingin kaupungin historia kuvaa kaupungin yhtenäistä kokonaishahmoa. Kaupungeissa vaikuttavat moninaiset tekijät, sekä ulkoa ohjatut että sisältä kasvaneet, ovat luoneet niistä rajattuja, tunnusomaisten muodon omaavia yhdyskuntia. Urbaani kaupunkiperinne on muokkaantunut Helsingissä hitaasti, ja sillä on leimallisesti pitkät juuret.

Vantaan Helsinki

Ennen ruotsalaisten itään suuntaamia ristiretkiä nykyinen Uudenmaan rannikko oli harvaan asuttua erämaa-alueita. Seudulle saapui 1000-luvulta alkaen ruotsalaisia uudisraivaajia, minkä johdosta alue sai maakuntanimikseen Uusi-maa. Varhaisimmat merkit kirkkorakennuksista Uudellamaalla ovat 1200-luvun lopulta, seurakunnista puhutaan asiakirjoissa 1300-luvulla. Keskiaikaisen Porvoon jälkeen kaupungeja perustettiin Uudellemaalle kuningas Kustaa Vaasan kaupunkipolitiikan seurauksena 1500-luvun puolessavälissä. Kaupunkioikeudet Vantaanjoen suulla sijainneelle Helsingille myönnettiin vuonna 1550.

Kustaa Vaasan ajatusten mukaan Helsingin tuli osana ruotsalaista kaupunkijärjestelmää muodostaa kilpaileva kauppakaupunki Suomenlahden vastarannalla sijainneelle Tallinnan hansakaupungille. Uuden kaupungin tuli alusta alkaen olla vahva, ja tässä tarkoituksessa määrättiin Ulvilan, Rauman, Tammisaaren ja Porvoon asukkaat muuttamaan Helsinkiin. Muutto vanhoista kaupungeista alkoi, mutta vasta toistuvien määräysten vauhdittamana. Lopullisesti pakkomuuttohankkeesta luovuttiin vuoden 1556-57 kuningasvierailun jälkeen ja asukkaat saivat palata vanhoihin koteihinsa. Tätä pidetään merkinä Kustaa Vaasan kunnianhimoisen kaupunkihankkeen epäonnistumisesta. Taloudelliselta merkitykseltään vaatimattoman Helsingin asukasluku pysyi 1640-luvulle asti noin 500 asukkaassa.

Kustaa Vaasa pyrki edistämään renessanssin ihanteita noudattavien säännönmukaisten kaupunkien rakentamista. Tavoite suorakulmaisista kaduista ja kortteleista ei kuitenkaan toteutunut Helsingissä. Kaupunki tunnetaan 1600-luvun keskivaiheilla laaditusta mittauksesta, jossa epäsäännöllinen korttelijako näyttää jatkavan spontaania keskiaikaista rakennustapaa. Kapeat korttelit ryhmittivät keskeisen katuväylän varrelle, johon ahtaamat poikkikujanteet yhdistyvät. Korttelit ulottuvat reunoiltaan aina rantaviivaan asti. Jälkiä säännöllistä kaupunkimittausta seuraavasta rakentamisesta voi hyvällä tahdolla havaita kaupungin eteläosassa. Pohjoisosan epäsäännölliset tontit saattoivat olla myöhemmän kaupunkilaajennuksen tulosta. Kaupungin kirkon paikka tunnetaan, mutta torin sijainnista ei ole varmuutta. Kaupunkirakennukset olivat puurakenteisia, eivätkä ne näin ollen ole säilyneet nykypäivään.

Suurvalta-ajan kaupunki

Seuraava askel Helsingin rakentumisessa otettiin Ruotsin suurvaltakaudesta 1600-luvulla. Merkantilistisen, kaupungeja suosivan talouspolitiikan, uudistetun voimakkaan kaupunkilainsäädännön ja kaupunkisuunnittelijoiden ammatikuntalaitoksen synnyn taustalla vaikutti hallitsijan pyrkimys kohottaa valtakuntansa kaupunkien ilme entistä edustavammaksi, uuden eurooppalaisen suurvaltapoliittisen aseman mukaisesti. Suurvaltakaudesta kaupunkiverkko levisi tasaisesti yli koko asutun Suomen, muodostaen edelleenkin vallitsevan historiallisen kaupunkilaitoksen rungon. Helsingissä kehitys johti kaupungin paikan siirtämiseen nykyiselle sijalleen kenraalikuvernööri Pietari Brahen hallintoaikana vuonna 1640.

Helsingin asemaa Vantaanjoen partaalla oli pidetty jo sen perustamisesta lähtien epäedullisena. Kahden merellisesti edullisemman vaihtoehdon, Sörnäisten niemen ja Santahaminan sijaan kaupunki päätettiin siirtää nykyiselle paikalleen Vironniemelle. Uusi kaupunki rakennettiin ilmeisesti Olaus Rudbeckin kaupunkisuunnitelman mukaisesti. Kortteliverkosto järjestettiin suorakulmaiseksi, ja se asettui geometrisen täsmällisesti kattamaan kaupunginniemen. Kadut ja korttelit olivat tasasuhtaisia, muodostaen säännöllisen ruudukon - ruutukaavan. Suunnitelma erosi aikaisemmasta keskiaikaisesta mallista, jossa korttelit sijaitsivat nauhamaisesti keskeisen katuväylän äärellä. Kaupungin korttelit olivat nyt neliömäisiä, samoin tontit keskiaikaisiin verrattuna leveämpiä. Kaupunkirakenteen keskelle suunniteltiin katutilan laajennus, säännöllisesti rajattu torialue. Koska asuminen kaupungissa tarvitsi tuekseen maataloutta, liitettiin kaupungin käyttöön laajat pelto-, laidun-, puutarha-, metsämaa- ja kalastusalueet varsinaisen kaupunkialueen ulkopuolella.

Kaupungin kasvu oli siirron jälkeen hidasta: ainoastaan Vironniemen eteläosat mitattu kaupunkialueeksi, niemen pohjoisosien palvelussa hakamaina. Säännömukainen korttelirakenne sovitettu paikalleen luonnonmuotoja joustavasti huomioiden. Alkuperäisen torin kohdalle syntynyt hajanainen keskusaukio raatihuoneineen ja päävartioineen. Avoimia tiloja syntyi torin lisäksi sekä kirkon ympärille että kaupungin sataman yhteyteen. Keskitetyistä pyrkimyksistä huolimatta Helsinkiin rakentunut toiminnallisista lähtökohdista useita erillisiä kaupunkiytimiä, keskiaikaisen kaupungin tapaan.

Suurvalta-ajan päättymisen 1700-luvun alussa koettiin myös Helsingissä. Sotatoimet levisivät Suomeen ja Helsinki tuhoutui vuonna 1713. Uudet linnoitukset ja linnoitetut kaupungit tulivat vahvistamaan valtakunnan itäisen osan puolustusta. Tällöin myös Helsinkiin tehtiin suunnitelmia kaupungin uudelleenrakentamiseksi ja linnoittamiseksi. Hankkeet eivät kuitenkaan toteutuneet, vaan kaupunkilaiset rakensivat tonttinsa uudelleen pääosin aikaisemman tonttijaon mukaisesti. Helsingin kasvua ja kukoistusta tuli ratkaisevasti edistämään Suomenlinnan merilinnoituksen rakentaminen Augustin Ehrensvärdin aloitteesta kaupungin ulkopuolisille saarille vuodesta 1748 alkaen. Linnoitustöiden vauhdittamana mantereen kaupunki kasvoi 1700-luvun alun 1000 asukkaasta niin, että ruotsinvallan päättyessä vuonna 1810 siellä oli yli 4000 asukasta. Suomenlinnassa oli majoittuneena tätäkin enemmän sotaväkeä ja muita asukkaita. Linnoitus muodosti alueen kulttuurisen keskuksen, josta vaikutteet säteilivät Helsinkiin ja muualle mantereelle. Helsinki, puurakenteisen pikkukaupungin leimastaan huolimatta, oli tuolloisessa Suomessa asukasluvultaan maan toiseksi suurin kaupunki Turun jälkeen.

Empire-Helsinki

Suomen sodan seurauksena Helsinki kohotettiin uuden autonomisen Suomen suuruhtinaskunnan pääkaupungiksi vuonna 1812. Uuteen pääkaupunkiin suunniteltiin sijoitettavaksi sekä Suomen suuruhtinaan että kenraalikuvernöörin residenssit, mikä kaikki merkitsi mittakaavaltaan ja merkitykseltään ennennäkemättömän vaiheen alkamista kaupungin suunnittelussa ja rakentamisessa. Helsingissä syntynyt ruotsalainen hovimies J. A. Ehrenström määrättiin kaupungin uuden kaavan tarkastajaksi. Saksalainen, aikaisemmin Tallinnassa ja Turussa työskennellyt arkkitehti C. L. Engel kutsuttiin vuonna 1816 Ehrenströmin johtaman Helsingin uudelleenrakentamiskomitean arkkitehdiksi. Hän toimi kaupungin rakennustyön johdossa kuolemaansa asti vuonna 1840. Helsingin väkiluku oli tällöin kasvanut 12 000 asukkaaseen, ja se ohitti Turun maan suurimpana kaupunkina. Empire-rakentamisen myötä vaatimattomasta kauppakaupungista kehkeytyi edustava hallinto-, sotilas- ja yliopistokaupunki.

Empire-ajan kaupunkisuunnittelu jatkoi regularisoinnin pyrkimystä; uudet kaupunkisuunnitelmat suhtautuivat täydentävästi olemassa olleeseen kaupunkirakenteeseen. Kaupunkia tehtiin paloturvallisemmaksi - sitä samalla elävöittäen - eurooppalaisten esikuvien mukaan istutetuilla puistokaduilla ja puistoilla, aukioilla, toreilla, kanavilla ja rantalaitureilla. Kivirakenteiseksi suunniteltuun monumentaalikeskustaan liitettiin uusi puurakenteinen Uudenmaan esikaupunki, joka rakennettiin empiren ilmavien kaupunkisuunnitteluperiaatteiden mukaisesti. Puiset asuinrakennukset sijoitettiin väljästi kadun varrelle, ja ne erotettiin naapurirakennuksista aidoin ja istutuksin. Empire-ajan katutilasta tuli matala ja avara. Kaupungin julkisista tiloista Raatihuoneentori uudistui monumentaaliseksi Senaatin toriksi Nikolainkirkkoineen, yliopistoineen ja senaatin rakennuksineen. Suunnitelmat satama-aukiolle sijoitettavasta keisaripalatsista, etuaukiosta ja puutarhasta eivät kuitenkaan toteutuneet, vaan residenssiksi muutettiin olemassa oleva porvaristalo.

Empire-Helsingin keskeisimmän kaupunkirakenteen merkitykset löytyvät paikan luoneen arkkitehtuurin ja kaupunkitilan välisestä suhteesta. Asemakaavoituksen ja rakennussuunnittelun tavoitteet yhdistyivät erottamattomasti tuottaen yksilöllisiä tilallisia kokonaisuuksia, komeimpana esimerkkinä uusi Senaatintori. Kaupunkitila ei syntynyt abstraktin kaksiulotteiseen kaavarakenteeseen, vaan tilasta tuli rakenteiden avulla dynaamisesti kaikissa ulottuvuuksissa muokattavissa oleva tekijä. Julkisen rakentamisen arkkitehtuuriperiaatteet levisivät myös yksityisen rakentamisen pariin, jolloin kaupungissa toteutui vuosisatainen tavoite: se muodosti esteettisesti yhdenmukaisen ja harmonisen kaupunkikokonaisuuden.

Kohti mannermaista urbaania suurkaupunkia

1800-luvun puoliväliin tultaessa kaupunkisuunnittelun toimiala Helsingissä laajeni klassismin arkkitehtuuriteorian ulkopuolelle. Engelin seuraajaksi vuonna 1841 kutsuttiin Berliinistä E. B. Lohrman, joka työskenteli Helsingissä vuoteen 1867 asti. Lohrman kuoli vuonna 1870 Tukholmassa. Välittömästi Engelin kuolemaa seuranneina vuosina kaupungin kasvu oli hidasta. 1850-60 -luvuilla ympäröivästä maataloudesta edelleen riippuvaisen Helsingin väkiluku suorastaan pieneni katovuosien, kulkutautien (koleran ja keuhkotaudin) sekä sotien johdosta. 1870-luvulla Helsingin kasvukehitys alkoi uudelleen, jolloin sitä kiihdytti teollistuminen ja elinkeinojen harjoittamisen vapautuminen. Kaupunkiin alkoi tulla muuttajia maaseudulta kaupan, teollisuuden ja rakentamisen tarjoamien työmahdollisuuksien houkuttelemina. Aikakauden kaupunkisuunnitteluun yhdistettiin tilasuunnittelun lisäksi monimuotoisia taloudellisia, oikeudellisia, sosiaalisia, kunnallisteknisiä ja hygienian kysymyksiä.

Venäjän keisarin vuonna 1875 hyväksymässä suunnitelmassa Helsinki laajeni uusilla Punavuoren ja Ullanlinnan kaupunginosilla eteläiselle kaupungin niemelle sekä Katajanokan kaupunginosalla itään. Kaupunkisuunnitelman laatijana esiintyi kaupungininsinööri C. Reuter. Uutta rationaalista kaupunkisuunnittelua saatettiin pitää vain teknisluonteisena maanjako- ja hallintotoimenpiteenä vailla arkkitehtonisia tekijöitä. Uudet kaupunginosat olivat katuja, kortteleita, puistoja ja aukioita käsittävää urbaania kaupunkikudosta. Empiren ruutukaavaan verrattuna uudet korttelit olivat suurempia ja muodostivat vain paikoin geometrisen säännönmukaisia kokonaisuuksia. Niiden vaihteleva koko ja suuntautuminen johtuivat siitä, että suunnitelmassa pyrittiin käyttämään joustavasti hyväksi alueelle jo muodostunutta tontitusta ja liikenneväyliä. Keskeisen puistokadun äärelle sijoitetun kirkon lisäksi suunnitelmassa ei esitetty muita julkisia rakennuksia.

Näyttävän kaupunkiarkkitehtuurin tuottajina korostuivat uudella tavalla yksityiset rakentajat. Kaupungin rakentaminen pyrittiin liberalismiin hengessä tekemään vapaaksi, kaupungin asemakaavan ja rakennusjärjestyksen ohjauksessa. Kortteleita rakennettiin tilanteesta riippuen asuin- ja teollisuuskäyttöön, tai niiden yhdistelmiksi. Helsingistä alkoi vähitellen muodostua eurooppalaisten suurkaupunkien mallin mukainen toiminnoiltaan sekoittunut metropoli, korkeiden kivisten asuinrakennusten korvattuna empire-ajan matalia ja väljiä puurakennuksia. Vuodesta 1880 vuoteen 1910 kivirakennusten määrä kaupungissa kasvoi 570:stä 1 750:een, puurakennusten määrän kaksinkertaisuudessa 2 500:aan.

Arkkitehdit kaupunkisuunnittelijoina vuosisadan vaihteessa

Eteläisen kaupungin niemien ja Katajanokan rakennuttua tuli seuraavaksi laajennussuunnaksi pohjoinen. Asutusta oli alkanut jo aikaisemmin muodostua sekä Töölöoseen että Pitkäsillan pohjoispuolelle Kallioon ja Sörnäisiin. Alueille syntyivät uudet kaupunginosat, joille ensimmäisenä laaditut säännölliset suunnitelmat noudattivat ruutukaavamallin mukaisia eleettömiä järjestelyperiaatteita. Kallion "linjat" vedettiin suoraviivaisesti maastomuodoista piittaamatta läpi kumpuilevan maiseman. Tontit vuokrattiin ja rakennettiin vaatimatonta työväenasumista silmälläpitäen. Teollisuuden jo varhain alkaneesta keskittymisestä johtuen kaupunginosasta muodostui sosiaalisesti homogeeninen työväen asuinalue.

Kaupunkisuunnittelun persoonatonta rationalismia kritisoiden arkkitehdit pyrkivät valloittamaan takaisin alalla menettämiään asemia. Erityisesti tämä näkyi Töölön suunnittelussa, jossa vuosisadan vaihteessa arkkitehti Lars Sonckin aloitteesta kiinnitettiin huomiota alueen tilalliseen elävyyteen ja harmonisesti vaihteleviin katunäkymiin. Esikuvana pidettiin keskiaikaisen kaupunkikuvan vaihtelevuutta. Vuonna 1898 järjestetyn asemakaavakilpailun voittajat Lars Sonck ja Gustaf Nyström antoivat Etu-Töölön kaupunginosalle kevyen "sittäläisen" leiman.

Helsinki sai vuonna 1907 kaupunkisuunnittelun kysymyksiä ratkaisemaan erillisen asemakaavatoimikunnan johtajanaan arkkitehti Gustaf Nyström. Toimikunta tuotti joukon kaavoja kaupungin pohjoisosaan; Vallilan, Kumpulan, Käpylän, Arabian, Meilahden, Reijolan ja Pasilan alueille. Asemakaavatoimikunta lopetettiin vuonna 1911 ja sen työtä vei eteenpäin kaupungin asemakaava-arkkitehti Bertel Jung. Jung ryhtyi kunnianhimoisesti valmistelemaan uutta, koko kaupunkialueen kattavaa kaupunkisuunnitelmaa, jonka kokoava aihe oli kaupungin keskuspuiston muodostaminen.

Moderni kaupunki

Kaupunginosa kerrallaan syntyneet kaupunkilaajennukset koottiin yhteen arkkitehtien Eliel Saarinen ja Bertel Jung laatimassa Pro Helsingfors -suunnitelmassa vuonna 1918. Työ tehtiin yksityisesti liikemies Julius Tallbergin aloitteesta, kokonaisvaltaisen kaupunkisuunnittelun puolustuspuheenvuoroksi. Suunnitelmaan vaikuttivat keskeisesti modernit lähtökohdat, väestöennusteet ja uusien liikennemuotojen mahdollistamat muutokset kaupunkirakenteessa. Suunnitelmassa uuden sataman sijoittaminen oli tärkeä kysymys, julkista liikennettä hoidettiin sekä raitiovaunuin että maanalaisin. Pro Helsingfors -suunnitelma rakentui analyyttisesti, ja siihen liittyi karttojen lisäksi loisteliäs illustraatio. Suunnitelmassa keskustanomaista city-rakennetta laajennettiin Töölönlahtea täyttämällä kohti pohjoista, uuden Kuningasavenuen muodostaessa monumentaalisen keskusta-akselin vanhan aseman ja uuden Pasilaan sijoitetun päärautatieaseman välille. Esitetty arkkitehtuuri oli klassisen selkeäpiirteistä.

Keskustalaajennuksen ohella suunnitelmassa ratkaistiin kysymys 1880-luvulta alkaen syntyneiden ja puutteellisesti suunniteltujen, kaupunkialueen ulkopuolisten esikaupunkialueiden liittämistä kokonaisuuteen. Laajat alueet kaupungin ulkopuolella olivat spekulatiivisten puutarha- ja huvilakaupunkiyhtiöiden omistuksessa. Alueiden rakentaminen oli tapahtunut vapaasti ilman kaupungin tavoitteita ja sääntöjä, ja asumisen oli edullista ilman kunnallisia yhteisövelvoitteita. Tunnetuin ja arkkitehtuuriltaan korkeatasoinen huvilakaupunkiyhtiöistä oli Kulosaari (1907) Helsingin maalaiskunnassa. Saarinen hahmotteli kaupunkia ympäröivälle alueelle raitiovaunu- ja rautatieverkon varassa toimivien satelliittikaupunkien ketjun hajauttamaan tulevaa kaupunkikasvua. Nämä tytärkaupungit olivat vanhaa kaupunkia väljempää. Niihin suunniteltiin sisäkkäin rakenteeltaan suljettu urbaanin rakennustavan ydin, toisiinsa kytkettyjen pientalojen vyöhyke ja uloin omakotitalojen alue. Satelliittikaupungit rajautuivat toisistaan viheraluein.

Koska suunnitelma oli ulotettu Helsingin kunnallisten rajojen ulkopuolelle, sen toteuttaminen olisi ollut vaikeaa. Suunnitelma jäi visionääriseksi arkkitehtuuripuheenvuoroksi, jonka kylvämät modernin kaupunkisuunnittelun periaatteet toteutuivat vasta paljon myöhemmin. Esikaupunkeihin liittyviä kysymyksiä ja erityisesti keskusta-alueen järjestelyä Töölönlahden ympärillä on pohdittu moneen otteeseen 1920-luvulta nykypäivään asti. Varsinaisella kaupunkialueella urbaani rakentaminen jatkui vaihtelevissa muodoissa aina toiseen maailmansotaan asti. Kasvu oli eurooppalaisittain voimakasta. Teollistuvan kaupungin kasvu alkoi 1870-luvun puolivälissä 24 000 asukkaasta, vuosisadan vaihteen jälkeen rikottiin 100 000 asukkaan raja. Toiseen maailmansotaan mennessä kaupungin asukasmäärä oli kasvanut jo 250 000 henkilöön. Kantakaupungin väkiluku oli suurimmillaan 1950-luvulla noin 300 000 asukasta.

Kaupunkimallin muutos - seutuistuva kaupunki

Toisen maailmansodan jälkeistä asuntopulaa ryhdyttiin ratkaisemaan kokonaan uudentyyppisistä lähtökohdista. Perinteisestä urbaanista kortteli- ja tonttimallista siirryttiin antiurbaaniin, alueelliseksi solukoksi muodostuvan funktionaalisen kaupungin ihanteeseen. Aatteellisen lähtökohdan kehitykselle tarjosivat Heikki von Hertzenin pamfletti Koti vaiko kasarmi lapsillemme (1946) ja Otto-Iivari Meurmanin Asemakaavaoppi (1947). Kirjoittajat näkivät olemassa olleet kaupungit kriittisessä valossa, tiiviinä, likaisina, ahtaina ja ruuhkaisina. Uudet hajasijoitetut ja luonnonläheiset asuinlähiöt tulivat olemaan asukkaalleen viihtyisyyttä ja elämäniloa tarjoavia asuinpaikkoja. Ihanteeksi otettiin antiurbaani, väljä ja matala asuinympäristö, kaupunki "maaseutuistettiin". Käytännön puitteet kehitykselle tarjosi 1920-luvulla alkaneen valmistelutyön päätteeksi vuonna 1946 toteutettu Helsingin suuri alueliitos. Kaupungin hallitsema maa-alue kasvoi silloin suunnilleen nykyisen kokoiseksi, noin viisinkertaiseksi aikaisempaan verrattuna.

1950-luku

1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun asumalähiöissä tavoiteltiin osin kaupunkimaisia, visuaalisesti suljettuja katu- ja rakennuskokonaisuuksia, jotka sovittiin herkästi maisemaan ja maaston muotoihin. Rakennukset olivat mittakaavaltaan kohtuullisia, materiaaleiltaan ja muodoiltaan ympäristöönsä juurevasti asettuvia. Materiaalisesti vaatimattoman rakentamisen on katsottu tuottaneen onnistunutta ympäristöä. 1950-luvun lopulle tultaessa esitettiin kritiikkiä alueiden hajanaista muotoa ja toiminnallista sekoittuneisuutta kohtaan. Asumalähiöiden liikenne erotettiin erillisiksi väyliksi, irti asuinympäristöstä, ja alueiden suunnittelussa tavoiteltiin entistä yhtenäisempää visuaalista hahmoa raikkaalla modernistisella arkkitehtuurikielellä. Asuintoimintoja tukemaan rakennettiin lähiöihin välttämättömät lähipalvelut: koulut, päiväkodit ja päivittäistavarakaupat, jotka usein olivat alueiden "portteina" toimivia erillisiä ostoskeskuksia. Vapaa-ajan ja asuinmiljöön tarpeet suuntautuivat luonnonläheiseen ympäristöön.

1960-luku

1960-luvun aluerakentamiselle antoi suunnan "fordistisen" tuotantoympäristön tasapainoinen selkeytyminen. Sodanjälkeisen materiaalisäännöstelyn loppuminen tarjosi mahdollisuuden teollisen rakennustavan, elementtirakentamisen, läpimurrolle. 1940-luvulla syntynyt arava-järjestelmä sovittiin pitkäjänteisen suurtuotannon tarpeisiin. Rakentaminen tapahtui suurten rakennusyhtiöiden "gryndaamina" yhtäaikaisina alueina infrastruktuurineen. Aikakauden "lähiöt" kasvoivat kooltaan, ja ne olivat selvästi suurempia kuin edellisen vuosikymmenen asumalähiöt. Rakentaminen oli vähemmän luontoon sovitettua kuin aikaisemmin. Suurmittakaavaiset arkkitehtoniset aiheet toteutuivat modernistisen estetiikan merkeissä. Rakennusmassat kasvoivat: lamellit venyivät ja pistetalojen korkeus nousi. Vuosikymmenen lopulla modernistiset ihanteet vaihtuivat strukturalistisiin, arkkitehtuurin sopeutuessa tuotantojärjestelmän muotoihin.

Vuonna 1959 uusitun rakennuslain mukainen ensimmäinen yleiskaava laadittiin Helsingissä vuonna 1960. Siinä erityisesti esikaupunkirakentaminen oli painopisteenä. Pikatieverkoston ja raideliikenteen varaan rakennettiin keskustaan liittyvien nauhamaisten asumalähiöiden ketjut. Nauhat suuntautuivat keskustasta ulospäin, ei sen ympärille kuten 1950-luvun ns. sisemällä esikaupunkivyöhykkeellä. Yleiskaavan pohjalta syntyivät radanvarren uloimman esikaupunkivyöhykkeen lähiöt niin Helsingin, Helsingin maalaiskunnan (myöh. Vantaan) ja Espoonkin alueille. Kaupunkisuunnittelun kokonaiskuva muuttui toiminnoiltaan erillisten asuin-, huolto-, työpaikka-, virkistys- ja koulutus- ja liikennealueiden muodostamaksi solukoksi. Alueiden väliset vihervyöhykkeet sekä auto- ja julkinen liikenne muodostivat orgaanisia soluja yhteen sitovan "liiman". Kaupunkisuunnittelu muuttui kaavoitukseksi, jossa maankäyttöä ohjaava yleiskaava tarkentui hierarkkisesti ylhäältä päin kunkin yksittäisen lähiön asemakaavaan. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto perustettiin vuonna 1964 osaksi tätä suunnittelujärjestelmää.

1970-luku

1970-luvun alussa koettiin aluerakentamisen huippuvuodet. 1940-luvulta alkaen koettu ristiriita arkkitehtonisten arvojen ja yhteismitallistavan taloudellisen katsannon välillä tasoittui. Edellisellä vuosikymmenellä luodut järjestelmät tuottivat yhä sujuvammin rakenteita laajenevan hyvinvointiyhteiskunnan tarpeisiin. Aineellinen vaurastuminen sattui yhteen ympäristöllisen köyhtymisen kanssa. 50-luvun alussa aluerakentaminen toteutui miellyttävimmille ja luonnonmukaisimmille rakennuspaikoille. Niiltä rakentaminen siirtyi yhä kauemmas keskustasta, sijainniltaan epäedullisille paikoille. Rakentamisen esteettinen ja ympäristöllinen puutteellisuus nostatti kritiikkiä "nukkumakaupungeiksi" muodostuneita varhaisia "metsälähiöitä" kohtaan. 1960-luvun ruutukaavaihanteen myötä syntyneet "kompaktikaupungit" pyrkivät toimintoja ja kommunikaatiota kaupunkimaisesti sekoittamalla elävöittämään aluerakentamiskohteita. Helsingin vuoden 1970 yleiskaavassa hahmoteltiin esikaupunkialueille muodostuvia aluekeskuksia. Vuosikymmenen lopulla monimuotoistuva yhdyskuntarakentaminen toteutti myös esteettisesti kaupunki-ihanteita. Jo kerran tuomittu umpikorttelimalli palasi reformoidussa muodossaan takaisin Katajanokan kärjessä (Helander, Pakkala, Sundman: 1972, -77-86). Myös keskustan rakennussoveljelyksymykset nousivat ensimmäistä kertaa esille.

1980-luku

1980-luvun aluerakentamisessa jatkui edelleen monimuotoistumisen kehitys. Yhä vaurastuvan hyvinvointivaltion tarpeisiin rakennettiin uusia alueita ja täydennettiin vanhojen palveluita. Alueiden moni-ilmeistyminen tapahtui

myös rakenteellisesti. Pien-, pari- ja ketjutalot, pienkerrostalot sekä terassitalot rikastuttivat asuinalueiden muotoja, joita rakennettiin entistä tiiviimpään yhteyteen keskustan kanssa. Pitkään voimakkaana jatkuneen modernistisen kehityksen ympärille kertyi myös merkkejä orastavasta epävarmuudesta. Uskoa modernismin kehitykseen pidettiin yllä arkkitehtuurissa postmoderneilla lainoilla, jotka nousivat modernismin historiallisesta perinteestä: pohjoismaisesta klassismista ja varhaisesta funktionalismista.

1990-luku

1990-luvulla koettu hyvinvointiyhteiskunnan kriisi muutti myös aluerakentamisen toimintatapoja. Julkinen kaupunkisuunnittelu, eri intressiryhmien näkökulmia sovittelevana, hyviä ja virikkeisiä asuinympäristöjä luovana toimintana sai rinnalleen uusia kriteerejä. Kaupunkirakentamista tarkasteltiin myös kaupungin kiinteistötaloudellisesta intressistä käsin. Aluekohteisiin ja keskustan lievealueille syntyi yhä laadukkaampaa, piirteiltään kaupunkimaista ympäristöä. Pitkän tasoittuvan kehityksen jälkeen alkoivat aluerakentamiskohteet myös eriytyä sekä sosiaalisesti että taloudellisesti. Samalla myös uusia alueita rakennettiin tietoisemmin kaupungin erilaisille asukkaille. Kasvukehitys jatkuu edelleen voimakkaasti miljoonan asukkaan kaupunkiseudun keskipisteeksi muodostuneessa Helsingissä.

Vuoden 1960 jälkeen laaditut yleiskaavat ovat täydentäneet tuolloin syntynyttä seutuistuneen kaupungin solukkoa. Helsingin yleiskaavatyö on jälleen käynnissä. Kaavoitukseen tulee nyt vaikuttamaan myös uusi rakennus- ja maankäyttölainsäädäntö, jossa pyritään huomioimaan alueellisen ja paikallisen kehityksen piirteitä. Kaupunki nähdään entistä selvemmin yhteisöllisen elämän areenana, ja sen urbaaneihin muotoihin suhtaudutaan entistä hienovaraisemmin, niitä tukien. Keskusteluun kaupungin muodosta osallistutaan niin "ylhäältä" kuin "alhaalta" käsin.

Samaan aikaan keskustassa

Sodan jälkeisen kaupunkisaneerauksen ja lähiörakentamisen myötä kaupunkiasutuksen suhteellinen painopiste kallistui kantakaupungista esikaupunkialueille 1960-luvun alussa. Asuintuotantoon painottuneen aluerakentamisen myötä urbaanista kaupunkikeskustasta on tullut yhä selkeämmin taloudellinen, hallinnollinen ja kulttuurinen city-keskus. Muutokset keskustan rakennuskannassa tapahtuivat historiallisten rakennusten "saneerautuessa" moderneilla rakennuksilla. 1970-luvulta alkaen myös rakennussuojelun näkökulmat ovat tulleet kaupunkirakentamisessa esille. Sosiaaliset muutokset ovat tapahtuneet asuntojen muuttuessa sekä suunnitelmallisesti että verhotusti konttori- ja toimistotiloiksi. Seutuistumista palvelevat modernit liikennejärjestelmät on sovitettu historialliseen ympäristöön, joskus myös ristiriitoja tuottaen. Koko kaupunkiseutua palvelevien keskustatoimintojen tiivistyminen on johtanut korttelinsisäisen ja maanalaisen rakentamisen laajenemiseen keskustassa.

Kasvava kaupunki

Helsingin kaupungin arkkitehtoniset muutokset ovat kaikkina aikoina liittyneet rakentajiensa asettamiin laajakantoisiin strategiisiin, poliittisiin ja taloudellisiin tavoitteisiin. Niiden keskellä - milloin voimakkaammin, milloin heikommin - ovat näkyneet yksilöllisten rakentajien ja asukkaiden pyrkimykset yleisten raamien keskellä luoda henkilökohtaista ympäristöä omien kokemusten, mielikuvien ja mahdollisuuksien pohjalta. Tämä julkisen ja yksityisen välinen dialogi on luettavissa kaupunkiympäristön muodosta.

Helsingin eri kasvuvaiheet ovat aina muokanneet sekä fyysisesti että käsitteellisesti koko kaupunkialuetta. Jokainen kaupunkisuunnitelma on synnyttänyt jännitteen olemassa olevan ja tulevaisuuteen suunnitellun kaupunkitilan välille. Missään vaiheessa kaupunki ei ole ollut staattisessa tilassa tai "valmiiksi rakennettu". Kaupungin muutosrahti on kiihkeä. Strategiat vaihtelevat ja kaikkialla tapahtuu arkkitehtonisia muutoksia, jotka vaikuttavat koko kaupungin olemukseen.

Nyky-Helsingin taustalla olevan kaupunkisuunnittelun ja -rakentamisen historia muodostuukin varsin erilaiseksi riippuen siitä, tarkastellaanko suunnittelua 50 vai 450 vuoden perspektiivistä. Rationaalisesti toiminutta kaupunkisuunnittelua on kuitenkin Helsingissä ollut läpi sen koko olemassaolon historian. Edellä on pyritty antamaan yleispiirteinen kuva Helsingin kaupungin menneisyydestä, sen muuttuvista ja pysyvistä piirteistä, tilallisista puitteista sekä niitä asuttavista ihmisistä: suunnittelijoista, rakentajista ja asukkaista.

Erilaistuva kaupunki

Kaupungin sisällä vaikuttaa myös tekijöitä, jotka ovat tuottaneet sen yhtenäisen kokonaishahmon sisälle muutosta ja vaihtelua. Kaupungit eriytyvät synnyttäen sisälleen yksilöllisiä paikkoja ja alueita. Moninaisuus koskee myös tulkintoja ja havaintoja näistä piirteistä. Jokainen kaupunkilainen rakentaa havaintonsa ympäristöstä omien yksilöllisten kokemustensa ja lähtökohtiensa varaan. Kaupunkia tarkastellessa havaitsee sen olevan lopulta juuri sellainen, jollaisena jokainen tarkastelija sen itse kokee, tuntee ja havaitsee. Kaupunki pitää sisällään monia kaupunkeja.

Urbaani kaupunki ei ole vain monien yksilöllisten mielikuvien ja tulkintojen summa. Kaupunkitulkinnot eivät ole mielivaltaisesti valittavissa, vaan ne rakentuvat luonteeltaan pysyvien kaupunkitilojen ja -paikkojen yhteydessä. Yhteisölliset kokemukset syntyvät kaupungin julkisessa tilassa. Julkisen tilan käsitettä käytetään monin eri tavoin: joillekin se merkitsee tilaa jossa on paljon ihmisiä, joillekin vapaan taivaan alla olevaa paikkaa, joskus tilaa jossa vapaasti saa tehdä kaikkea, mitä muuten ei erityisesti kielletä. Tässä yhteydessä julkisella tilalla tarkoitetaan sekä tilallisesti että ajatuksellisesti avointa, urbaania kaupunkikulttuuria ylläpitävää kokemuksentää. Seuraavassa kuvataan joitakin kaupunkikokonaisuudesta erottuvia tilan elementtejä.

Kaupunginosat

Yksilöllisiä kaupunkikokemuksia tuottavien elämänpöirien tilallisena symbolina voi pitää kaupungin eri kaupunginosia omine erityispiirteineen, luonteineen, asukkaineen ja leimaa-antavine toimintoineen. Toisiaan tukevissa suhteissa eri kaupunginosat tarjoavat vaihtelua kaupunkikokonaisuuteen. Urbaania monimuotoisuutta tuottamalla kaupunginosat synnyttävät yhteenkuuluvuutta. Helsingin kaupungin historiassa kaupunginosilla on ollut erilaisia merkityksiä kaupunkikokonaisuuden osina. Myös suurkaupunkien nähtiin luoneen asukkailleen elämänpöirin, joka saattoi vastata kaupunkia alkuperäisempää kotiseudun käsitettä. Elämänpöirien tunnusmerkkejä voitiin tarkastella sekä kaupunginosien toiminnallisten että symbolisten merkitysten pohjalta.

Torit

Suomalaiselle ja helsinkiläiselle urbanismille ominaisimpia tunnusmerkkejä on jokaisen kaupunginosan yksilöllinen torialue. Tori synnyttää kaupunginosalle keskuksen, ja siellä toteutuu kaupungin toiminnallinen ja symbolinen yhteys ympäröivään maaseutuun. Torit sijaitsevat kaupunginosien keskeisillä paikoilla, kantaen usein alueeseen liittyviä symbolisia merkityksiä. Toritilaa pyrkivät hallitsemaan kaupunkien julkiset rakennukset, kirkot, raatihuoneet ja kaupungintalot, jotka ovat tilassa vapaasti tarkasteltavissa.

Puistot ja istutukset

Kaupunginosien puistoilla on tärkeä merkityksensä alueiden elämälle ja identiteetille. Luonto, puhtaan tarkoituksenmukaisuutensa lisäksi, tukee ympäristökokemusten vaihtelevaa ja laajaa rikkautta. Luonnon ja kulttuurin jatkuva rinnakkaiselo palautuu arkkitehtuurin juuriin, tehden kaupunkitilasta viehättävän ja harmonisen. Puistovyöhykkeet muodostivat Helsingissä varhain kaupunginosien välisiä sosiaalisia ja alueellisia rajapintoja, puukaupungissa puistoalueet jakoivat kaupungin palovyöhykkeisiin. Puistoista muodostui vapaita yhteisöllisen kohtaamisen ympäristöjä.

Näkymät ja maisemat

Näkymilläkin on merkityksensä kaupunginosien identiteetin rakentumisessa. Tilat ja näkymät yhdistävät eri aikaisia ja eri tilanteissa rakennettuja kaupunginosia toisiinsa. Kaupungista löytyvät sekä laajat panoraamamaiset kaupunkisiluettit että kurinalaiset näköakselit, passiiviset ja aktiiviset näkymät. Kaupunkisiluettia rakensi ensimmäisenä asutuskeskittymän suhde maisemaan, sitten kirkot ja muut tornit sekä kaupunginosien luonteen mukaan esimerkiksi tuulimyllyt, savupiiput, tornitalot, "pilvenpiirtäjät" tai rakennusten nurkkatornit. Kaupungin visuaalinen ja tilallinen rakeisuus syntyy korttelien ja tonttien määrittämästä mittakaavasta.

Kadut

Kaduilla on historiallisesti monenlaisia merkityksiä. Vanhimma kaupunginosasta löytyvät monumentaalikadut, puistokadut ja asuinkadut. Myöhemmin 1800-luvun lopulla kehkeytyivät erilliset liike- ja kauppakadut. Uusimpia vaiheita edustavat näistä muodostuneet kävelykadut. Historiallisen monumentaalikadun Unioninkadun varrella julkiset rakennukset ovat kolmiulotteisesti hahmottuvia kivrakennuksia. Asuinrakennusten julkisivut rajasivat puolestaan umpinaista katutilaa. Joskus rakennusten istutetut etupihat tuovat asumiseen liittyviä tekijöitä katutilaan asti. Yhdenmukaiset ja suljetut asuinkadut erosivat tilalliselta luonteeltaan ilmastavista monumentaalikadusta. Myös puistokadut rakentuivat omaleimaisiksi.

Asuinkorttelit ja -tontit

Kaupunkitonttien pihapiirejä kutsuttiin "kartanoiksi", ja nimensä mukaisesti ne eivät pitkään rakenteeltaan eronnetkaan maaseudun umpinaisista pihapiireistä. Asuinrakennukset rakennettiin varsinaisen kadun varrelle, ja talousrakennukset ryhmittivät tontin sisäosiin pihaa kiertämään. Puurakenteisia tontteja rakennettaessa jouduttiin määrittelemään kaupungin paloturvallinen rakennustapa. Empire-aikana vierekkäisten tonttien rakennuksia ei saanut rakentaa kiinni toisiinsa, vaan ne oli erotettava istutuksin ja aidoin. Tyypillinen 1800-luvun helsinkiläinen kadunvarren asuintalo, sekä puinen että kivrakenteinen, oli julkisivultaan kaksiulotteinen, eleettömästi katutilaa rajaava, usein nurkkakorostein ilman voimakasta keskirisaliittia jaoteltu rakennus.

Tonttien suurkaupunkimainen kivrakentaminen alkoi Helsingissä yleistyä 1880-luvulta alkaen. Eräänä merkki-paaluna voidaan pitää arkkitehti Theodor Höijerin suunnitteleman Grönqvistin talon valmistumista Pohjoisesplanadille vuonna 1883. Uudessa kerrostalomallissa kaikki taloustoiminnotkin liittyivät asuntoihin, rakennuksen kadun puolelle sijoitettiin käytöltään arvokkaimmat asuinhuoneet ja pihan puolelle keittiöt, kylpyhuoneet, palvelijan huoneet ja muut vähäisemmät tilat. Pihan takaosan rakennukset sisälsivät vaatimattomampia asuntoja, varastoja ja pienimuotoista tuotantoa. Keskustan virkamiesten ja varakkaampien kauppiaiden asuttamat tontit uusiutuivat ensin, ja uusi rakennusmuoto levisi vähittäin muualle kaupunkiin.

Vuonna 1895 asetettu Helsingin rakennusjärjestys laski perustan suurkaupunkimaiselle kaupunkirakentamiselle. Asemakaavan ja rakennusjärjestyksen esikuvat tulivat Euroopasta - Berliinistä ja Tukholmasta. Tontit otettiin tehokkaimmalla mahdollisella tavalla käyttöön. Käyttöä rajoittivat vain rakennusjärjestyksen määräykset rakennusten suurimmasta kerrosmäärästä (5), räystäskorkeudesta (23 m) ja avoimen sisäpihan minimimitasta (150 m²), joka asetettiin hygienian näkökulmasta. Palovarmit rakennukset voitiin rakentaa kiinni toisiinsa. Arkkitehtuurissa gotiikan, renessanssin ja klassismin tyylit olivat suosiossa. Jugend-tyyliin siirryttäessä rakennukset erottuivat usein toisistaan erilaisin tornein ja nurkkakorostein.

Ulkomaisten kokemusten perusteella 1800-luvun suurkaupunkirakentamista ryhdyttiin pian pitämään ongelmallisena. Puutteet koskivat heikoimmassa asemassa olevia kaupunkiasukkaita, joille asunnoksi yleensä sai kelvata pimeä huone pihan perällä, jollei peräti asunto rakennuksen kellarista. Tiivis eurooppalainen suurkaupunkimiljöö ei täytännyt mielikuvia kotiseudun käsitteestä. Erityisesti piharakentamista pidettiin ongelmana, jota pyrittiinkin rakennusrajoja määrittelemällä estämään. 1900-luvun alun Helsingissä kehitettiin uusia kerrostalotyyppisiä, joista persoonallisimpia olivat tölöläinen umpikorttelimalli, jossa oli avoin keskuspiha sekä työväenasumiseen suunnitellut suuret yhteisölliset umpikortteliratkaisut itäisessä kaupungissa.

Modernin arkkitehtuurimurroksen myötä suljettuja kortteleita ryhdyttiin avaamaan. Ensiksi rakennusrajoja määrittelemällä kortteleihin jätettiin avoimia nurkkia, joista raitis ilma ja auringonvalo pääsivät sisäpihoillekin. Samalla julkisivujäsentely ulotettiin aikaisemmin artikuloimattomien sisäpihojen puolelle. 1930-luvun lopulla ryhdyttiin rakentamaan funktionalistisen näkemyksen mukaisia alueita, jotka eivät enää hahmottuneet kortteleina, tontteina, katufasadeina ja pihoina, vaan avoimina rationaalisina asuntolamelleina, jotka sijoitettiin auringon valokulman erotamina puistomaiseen ympäristöön. Rakennusten ja asuntojen hierarkkisesta jäsentelystä pyrittiin luopumaan. Keittiöt, olohuoneet ja makuuhuoneet olivat symbolisesti samanarvoisia ja suunniteltiin vain käyttötärpeistään lähtien.

Asumisesta kaupungissa alueella asumiseen

Kaupunkirakentamisessa koettiin murros toisen maailmansodan jälkeen. Kaupunkien kortteli- ja tonttijäsentelyyn perustunut yhtenäinen rakennustapa hylättiin, "asuntokasarmit" eivät kelvanneet kodeiksi. Kantakaupungin ulkopuolelle levittäytynyt rakentaminen tarjosi mahdollisuuden asumisen väljentymiseen luonnon keskelle ja rakennusmuotojen rikastumiseen omakotitaloilla, rivitaloilla, pienkerrostaloilla, lamelli-, piste- ja tähtitaloilla. Kaupungin osaksi tuli ankara tuomio.

Urbaani ja seutuistuva kaupunki edustivat 1940-luvun lopulla kahta erilaista kaupunkirakentamisen mallia, joista jälkimmäinen näytti ylivertaiselta. Uuden rakentamisen esikuvat kotiutuivat Suomeen Yhdysvalloista, Englannista ja muista pohjoismaista, joissa lähiöteoria oli kehittynyt vaihtelevista lähtökohdista ja kysymyksistä. Minkälaisia sitten olivat paikallisista ympäristökokemuksista kummunneet tekijät uutta Helsinkiä rakennettaessa?

Helsingin varhaisista puutarhakaupunkikokeiluista nostettiin positiivisena ratkaisuna esiin Käpylän alue 1920-luvulta, jonka vihreää ja väljää rakennustapaa pidettiin terveellisenä. Kaikki reformikaupungit eivät kuitenkaan saaneet kiitosta; mm. 1900-luvun alussa syntyneen Eiran huvilakaupunginosan katsottiin pienkerrostaloineen edelleen edustavan vuokratasarmimaista rakennustapaa. Myös eräät ei-kaupunkimaiset, luontoon rakentuneet asuintiivistymät, kuten ruukinmiljööt ja -kadut, saivat osakseen ihailua. Meurmanin ajatusten mukaan uusien asuinlähiöiden rakennuksilla pitikin edelleen olla suhde toisiinsa ja maisemaan. Varhaisissa lähiöissä rakennukset yhdessä luonnon kanssa ylläpitivät yhtenäisten kaupunkitilojen vaikutelmaa. Tilan estetisoinnin rinnalla Meurmanin lähiöteoria ei kuitenkaan käsitellyt paikkojen yhteisöllisiä, sosiaalisia muotoja tai merkitystä.

"Maaseutumaisen" miljööhanteen lisäksi tapa soveltaa arkkitehtonisia vaikutteita muodostui samankaltaiseksi suomalaiseen kansanrakentamiseen vuosisatoja liittyneissä kulttuurilainoissa. Ulkopuolisia kulttuuripiirteitä on läpi aikojen sovellettu kohtuudella ja ne on liitetty erilaisiin tarpeisiin. Vaikutteet ovat sulautuneet hitaasti, laskeutuen hierarkkisesti rakennustehtävissä ylhäältä alaspäin, eikä muodollisia lainoja aina ollut tarpeen soveltaa ajankäytöstä. Materiaalierot eivät olleet ylitsekäymättömiä, vaan alkuperäisiä aineksia imitoitiin aina käsillä olevilla materiaaleilla. Ulkopuoliset lainat liittyivät elävään rakennusperinteeseen, jossa käsityömainen rakennustaito sekä materiaalien, suhteiden ja massojen taju olivat hallitsevassa asemassa. Nämä piirteet leimaavat myös varhaista "maalaistuvaa" lähiörakentamista.

1940-luvulta lähtien seutuistuneessa kaupunkialueessa erottuvat monenlaiset vaikutteet. Piirteitä funktionaalisesta vyöhykekaupungista, englantilaisesta lähiöteoriasta, pohjoismaisista rakennusmuodoista ja puutarhasuunnittelusta, amerikkalaisesta pientalorakentamisesta ja jopa 1930-luvun saksalaisista asutusaatteista otettiin kohtuudella käyttöön, tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan. Ristiriidan ja väljä kaupungin ulkopuolinen lähiörakentaminen tuntui "luonnolliselta", tarpeista syntyneeltä, ja arkkitehtuurikenttää tuli leimaamaan homogeenisuus. Suomalainen lähiö poikkeaa omaleimaisesti ajankohdan muusta eurooppalaisesta modernismista. Kuva kehitystä johtaneista "ulkopuolisista" esteettisistä ihanteista alkaa jo selkiytyä, olemassa olevan sosiaalisen todellisuuden kuvan alkaessa piirtyä esiin.

Senaatintori

Senaatintorin kierros kuvaa kaupungin perustamiseen ja rakentamiseen kytkeytyviä tekijöitä. Helsingin uudelleenrakennustyö 1800-luvun alussa sisälsi myös vanhan kaupungin raivaamista, aikaisemman kaupungin merkien poistamista. Empire-rakentamista tuli edeltämään avoin tilanne, johon uudet rakennuselementit tuoreina saattoivat asettua. Luonteeltaan pysyviä lähtökohtia olivat rakennuspaikan maisema ja luonnonmuodot, sekä tietysti ajatus kaupungista itsestään; rakennusten luomasta ympäristöstä, arkkitehtonisesta tilasta.

Senaatintori on kaupungin perinteisin, pysyvin kaupunkitila. Se koetaan voimakkaana keskiönä, josta kaupungin arkkitehtoniset merkitykset kumpuavat, ja jota kohden näitä merkityksiä luodessa suuntaudutaan. Nykypäivänä tori koetaan eräänä kaupungin monista keskuksista. Senaatintori kantaa mukanaan vahvoja historiallisia merkityksiä; nykytutkimus on korostanut kuinka monimuotoisia nämä merkitykset menneisyydessä ovat olleet. Aukiolla on monta historiaa. Senaatintorin tilallinen merkitys voidaan tulkita uuden ja vanhan kohtauspaikkana, kerrostumisen ja muutoksen arkkitehtuuritilana.

Senaatintorin rakentuminen

Senaatintori muodostaa Helsingin kaupungin varhaisimman kokonaisena ympäristönä tavoitettavan rakennusvaiheen. Senaatintorin rakentuminen seurasi Suomen sodan seurauksena Helsingin korottamista Suomen suurruhtinaskunnan pääkaupungiksi vuonna 1812. Aukiota rajaavat keskeiset valtiolliset instituutiot - Senaatti, Yliopisto ja kirkko - viestittävät arkkitehtonisella asullaan yhteiskuntaa leimanneesta uushelleenistä ideologiasta. Kaupungin uudelleenrakennuskomitean puheenjohtajan Johan Albrecht Ehrenströmin ja arkkitehti Carl Ludvig Engelin suunnitelmalla Senaatintorista tuli pääkaupungin aseman mukainen monumentaalitila.

Engelin tehtävä oli harvinaislaatuinen; arkkitehti sai rakentaa kokonaisen uuden kaupungin. Engel suunnitteli kaupungin valtiolliset rakennustehtävät, valvoi yksityistä rakentamista ja kaupungin asemakaavan noudattamista. Kaupungin tuli saada yhtenäinen arkkitehtoninen muoto. Kaupungin silhuetissa matalat puurakenteiset yksityistalot muodostivat kaupunkikudoksen, jolta kivirakenteiset monumentaalirakennukset hallitsevina kohosivat. Empiiren yhtenäinen tyyliäsi järjesti kaupunkitilaa ja loi hierarkkisia suhteita erilaisten rakennuskappaleiden välillä. Arkkitehtuuri toimi myös eräänlaisena kuvakielenä, jossa jokainen rakennus sai yksilöllisen, tehtävänsä heijastavan rakennetun muodon.

Engelin suunnittelemassa empire-asussaan Senaatintori muodostui vallan representaation tilaksi. Toiminnaltaan se oli arkkitehtoninen aukio, vapaa tila vailla varsinaista käyttötarkoitusta. Tänä päivänä aukion päivittäiset käyttäjät ovat usein turisteja ja matkailijoita, jotka tutustuvat paikan historiaan ja symboliseen merkitykseen tai suorittavat muuten vain turistisia Helsinki-rituaaleja. Kansallista merkitystä kantavana tilana Senaatintori on historiansa kuluessa saanut palvella monenlaisia aatteita ja tarkoituksia. Se on toiminut seremoniallisena taustana erilaisille paraateille, kulkueille, mielenosoituksille ja näytöksille sekä nykyisin myös monille kansanjuhille ja markkinoille.

Senaatin rakennus

Senaatintorin vastakkaisilla puolilla sijaitsevat C. L. Engelin suunnittelemat Senaatin (1817-22) ja Yliopiston rakennukset rajaavat aukion välillään korttelin kokoiseksi avoimeksi toritilaksi. Senaatin rakennus tuli valmistuttuaan määrittämään tulevan Senaatintorin mittoja.

Monivaiheisen suunnitteluhistorian alkuvaiheessa Engel pyrki sovittamaan rakennuksensa julkisivun sen vieressä sijainneeseen ja sittemmin purettuun raatihuoneen rakennukseen. Hän loi symmetrisen toritilan epäsymmetrisesti jäsennetyn Senaatin rakennusmassan avulla, jolloin tilallinen ja visuaalinen symmetria erottuivat toisistaan. Lopullisessa suunnitelmassa Senaatin rakennus sai symmetrisen muodon, yhtenäisyyden rikkonut Raatihuone sai väistyä. Ranskalaisen barokkiklassismin mukaisesti (Louvren itäfasadi, n. 1655) rakennusrunko, corps de logis, on jäsennöity rakennusmassasta erottuvin nurkka- ja keskirisaliitein. Tämä antaa rakennukselle jäntevän, kolmiulotteisen hahmon. Senaatin rakennuksen julkisivu muodostaa korttelinsa torinpuoleisen rajauksen.

Senaatintalon arkkitehtuurissa tavoiteltiin roomalaisen antiikin henkeä, yhdistyihän se keisarikunnan hallinnon historiallisiin juuriin. Julkisivussa on käytetty roomalaisten rakentajien suosimaa korinttilaista järjestelmää, pohjakerroksen holvimuoto seuraa roomalaista rakennustapaa. Kattoprofiilia hallitsee kupoli, joka yhdessä vapaasti seisovan päätykolmion kanssa luo vaikutelman Rooman Pantheonista. Rakennuksen keskikorostus näyttää muodostavan itsenäisen rakennuksen suuremman massan sisällä luoden vaikutelman rakennustehtävän historiallisesta assosiaatiosta. Senaatintalon kaksivartinen barokkiporras seuraa myös perinteisen hallintorakennuksen, esimerkiksi kaupungintalon etuportaan mallia.

Valmistuttuaan rakennus määritteli Senaatintorin monumentaalista mittakaavaa, ja jäi ikään kuin odottamaan vastaariaan aukion toiselle laidalle. Mahdollisuus tähän saatiin Yliopistosta, joka Turun palon 1827 jälkeen siirrettiin uuteen pääkaupunkiin.

Yliopiston rakennus

Yliopiston päärakennus (1828-33) muodostaa vastaparin Senaatintalolle. Yhdenmukaisen esteettisen ihanteen mukaisesti rakennuksista toivottiin alun alkaen toistensa peilikuvia. Engel ei kuitenkaan pitänyt tätä ratkaisua suotavana. Arkkitehdin suunnitteleman Yliopiston perushahmo on Senaatin kaltainen, rakennukset poikkeavat toisistaan arkkitehtonisen karaktäärin perusteella. Senaatin rakennus yhdistettiin hallinnon juuriin; Yliopiston tuli puolestaan kertoa sivistyksen ja kulttuurin muodoista. Yhteys luotiin antiikin Kreikan kulttuurin ja sen vastalöydetyin arkkitehtuurin avulla.

Yliopiston keskirisaliitin joonialainen pylväsjärjestelmä liitettiin tieteen ja kulttuurin suojelijaan Apolloniin. Keskirisaliitti kätkee Yliopistossa sen atrium-vestibyylin ja kreikkalaisen teatterin muotoisen juhlasalin muodostamaan tilasarjaan. Rakennuksen pääsisäänkäynnille nousee suora porrasmuoto oletetusti antiikin temppelien tapaan; näin myös käytetty porrastyyppejä on sovitettu rakennuksen ikonografiaan. Julkisivun kapiteelit olivat antikvaarisen oikeoppisia kopioita Ateenan Akropoliin Erekhtheion-temppelistä. Jäsentyksessä on noudatettu kreikkalaisen rakennustaitteen tektonisia periaatteita; pilarit kantavat suoraa palkistoa. Poikkeuksen tästä muodostavat rakennuksen pääkerroksen ikkunakehät.

Rakennuksen pääkerroksen ikkunoita kattavat puolikaaren muotoiset koristeaiheet. Arkkivoltit palautuvat tiilimuriin avattujen ikkuna-aukkojen rakennustapaan - holvaukseen. Holvausta ei ole peitetty suoran palkiston muotoon, vaan se on otettu lähtökohdaksi rakenteen yhteyteen sijoitetulle dekoratiiviselle aiheelle. Yliopiston rakennuskoristeet viittaavat sekä rakennuksen toimintaan että rakennustapaan.

Nikolainkirkko

Senaatintoria hallitsee sen pohjoislaidalla sijaitseva Suurkirkko, Nikolainkirkko (1830-52). Yliopiston ja Senaatin rakennuspari rajaa eleettömästi toria, ohjaten katsetta kohti kirkkoa - tilan arkkitehtonista dominanttia. Korkealle kallion ja kryptan päälle rakennettu kirkko piirtyy esiin selkeästi vapaata taivasta vasten, samalla kirkkoterasilta avautuu laaja merellinen luonnonmaisema. Monumentaalisen pelkistetty kirkko on kivetyn peruspinnan keskellä vapaasti joka puolelta tarkasteltava kolmiulotteinen rakennuskappale. Tilallinen riippumattomuus tekee siitä arvokkaan, kortteleihin ja katuihin rajautuvien rakennusten keskellä.

Suurkirkko on ristikirkko, jonka neljä ristivartta päättyvät vapaasti seisovaan korinttilaisen järjestelmän temppelipäättyyn. Runkohuoneen seinien ulkojäsentyä käsittää pilarit, palkiston ja räystäslistan, ja sen päälle asettuvan luonnonkivisen attikakerroksen. Kirkon keskusneliötä kattavan altaaniparvekkeen keskeltä nousee pyörötemppeleitä muistuttava hoikka torni kupoleineen.

Kirkon nykymuoto on historiallisesti kerrostunut. Alkuperäisen runkokuoneen keltainen, ympäröivien empire-rakennusten linjaan sulautuva väri vaihtui jo varhain vaaleaan julkisivuun. Rakennuksen korutonta yleisilmettä rikastuttivat Engelin kuoleman jälkeen siihen lisätyt nurkkatornit ja päätykolmioiden apostolilaisien sinkki-veistoskoristelu. Samaan vaiheeseen liittyy myös kirkkoterasin sivupaviljonkien rakentaminen; näihin sijoitettiin kappeli ja kirkon lyömäkellot. Paviljonkien välistä Senaatintorille laskeutuu monumentaalinen luonnonkivi-

portaikko. Engel suunnitteli itse vastentahtoisesti portaat muutamaa vuotta ennen kuolemaansa. Niiden tieltä purettiin varhaisempi, luonnonkivimuuriin sovitettu päävartiorakennus. Kirkon asema muuttui uudessa tilanteessa suoraviivaisen barokkimaiseksi, tilaa yksiselitteisesti hallitsevaksi.

Monumentaaliportaita edeltävä tilanne on kuitenkin löydettävissä myöhäisemmin palautettuna. Arkkitehti Jac. Ahrenbergin suunnittelema ja päävartion muotoa seuraava Snellmaninkadun postitalo luo kuvan Senaatintorin alkuperäisestä tilamuodosta. Alkuperäinen kokonaisuus, jossa tilallinen ja visuaalinen muoto erottuvat toisistaan on tässä tapauksessa säilynyt. Tämä jalustamuurin ja sen ylle kohoavan temppelein muodostama kokonaisuus näyttää muodostaneen eräänlaisen tilajäsentelyn tyypimallin Helsingissä. Mallia seuraa esimerkiksi ortodoksinen Uspenskin katedraali (A. M. Gornostajev, 1868).

Sederholmin talo

Empiren ja sitä edeltävän arkkitehtuurin ero tulee esille Senaatintorin etelälaidalla sijaitsevaa Sederholmin porvaristaloa (Samuel Berner, 1757) tarkastellessa. Taloa rakennettaessa on sovellettu vapaasti 1700-luvun puolimaissa julkaistuja mallirakennuskirjoja, joita julkaistiin kaupunkirakentajien tarpeisiin. Rakennuksen kaksi kerrosta on sijoitettu toistensa päälle ja erotettu yksinkertaisella listalinjalla. Kolmas kerros kätkeytyy korkealle kohoavan mansardikaton alle ja näkyy katutilaan kattolyhtyinä. Kantavan ja kannettavan rakennusosan välinen ero on esitetty julkisivun harkotuksella portiikissa ja pilastereissa. Rakennuskoristelu vaikuttaa rakennusmassan päälle asettuvina rakennettua muotoa kuvaavina irrallisina elementteinä.

Sederholmin talon viereisen empire-tyylisen Kenraalikuvernöörin talon (C. L. Engel, uudelleenrakennus 1817) visuaaliset rakennusosat ovat arkkitehtonisen jäsentelyn kiinteästi yhteen sitomat. Ikkunat lepäävät vakaasti rintamuurien ja listalinjojen päällä, jotka luovat visuaalisesti julkisivun harmonisen jaottelun. Rakennuksen selkeäpiirteinen, aumattu katto havaitaan julkisivujäsentelyyn suhteutettuna kattoprofilina. Klassiset arkkitehtuurimuodot ovat esillä vapaastaiseisovassa päätykolmiossa. Rakennuksen koristeaiheet eivät jää irrallisiksi, vaan arkkitehtoninen jäsentely ja rakennuksen toiminnalliset osat ovat sitoutuneet elimelliseksi kokonaisuudeksi, josta mitään osaa ei voida muuttaa tai poistaa kokonaisuuden harmonian kärsimättä.

Nämä suunnitteluperiaatteet eivät rajoittuneet vain yksittäisiin rakennuksiin; arkkitehtonisen järjestyksen ihanteita oli mahdollista laajentaa kokonaisia kaupunkitiloja koskeviksi. Kenraalikuvernöörin talon viereinen Senaatintorin eteläreuna uusittiinkin empire-ihanteiden mukaisesti yhdenmuotoiseksi rakennusriviksi vuosien 1833-36 aikana. Sederholmin talo on säilynyt elävänä esimerkkinä arkkitehtuurin paradigmanvaihdoksesta, joka koettiin empire-arkkitehtuurin myötä Helsingissä.

Senaatintori: Yhteenveto

Senaatintorin kaupunkitilallisia esikuvia on löydetty Tukholmasta ja Berliinistä. Eräitä aikansa edustavimpia pohjoiseurooppalaisia kaupunkitiloja olivat Tukholman Kustaa Adolfin tori sekä Berliinin Gendarmemarktin aukio, joille yhteisiä piirteitä löytyy Senaatintorilta. Historiallisena lähtökohtana kaikille näille aukioille toimii Michelangelon laatima suunnitelma Rooman Campidoglio-aukiosta.

Tukholman ja Berliinin kaupunkitilat eivät noudata yhtä alkuperäistä kokonaissuunnitelmaa, jonka mukaan tilat olisivat rakentuneet. Aukioiden nykymuodot ovat syntyneet vähitellen historiansa myötä siten, että varhaisempan tilaan on lisätty kunkin ajan arkkitehtuuri-ihanteita seuraten uusia rakennuselementtejä ja muutettu olemassa olleita. Aukioiden tilallista muodonantoa on sanellut historiallisen rakentumisen prosessi. Myöskään Helsingin Senaatintorilla ei voida osoittaa yhtä yksittäistä kaupunkisuunnitelmaa, jonka mukaan tori olisi toteutettu. Senaatintorinkin rakentuminen on tapahtunut toisiaan seuraavina rakennusvaiheina. Lähtökohdan kehitykselle tarjosi Engelin akvarellissa kuvaama vanha ruotsinvallan aikainen kauppatori. Kaupungin julkiset rakennukset sijaitsivat siinä katujen rajaamalla avoimella tilalla, muodostaen ikään kuin pikkukaupungin Akropoliksen!

Empiren myötä kaupungissa korostui säännönmukaisen kaupunkirakenteen tavoite, jossa julkiset rakennukset liitettiin kiinteästi kaupungin asemakaavaan ja korttelirakenteeseen. Ensimmäinen visuaalinen suunnitelma uuden

Senaatintorin rakenteeksi voidaan tavoittaa Engelin vuonna 1818 laatimassa päävartiosuunnitelmassa. Suunnitelma esittää asemapiirroksen ja perspektiivin keinoin torin pohjoissivun jäsentelyä. Päävartio sitä reunustavine julkisine rakennuksineen on edelleen sijoitettu torialueen keskelle itsenäiseksi rakennusryhmäksi. Toteutuksen pohjaksi valitussa vaihtoehdoisessa suunnitelmassa päävartio kuitenkin siirrettiin kiinni sen takana olleeseen kortteliin ja kalliomuriin. Torikokonaisuudesta muodostui tällöin barokkimainen avautuvien tilojen sarja, jota kukkulan laella sijainnut kirkko hallitsi.

Fredrik Tengströmin litografia 1830-luvun lopulta esittää Engelin valmiiksi rakentamaa Senaatintorin muotoa. Senaatti ja Yliopisto rajaavat aukiota, jonka äärellä päävartio muodostaa vankan perustan yleen kohoavalle kolmiulotteiselle kirkolle. Rakennusten rajaama toritila ja siihen visuaalisesti liittyvä kirkko on nyt erotettu toisistaan. Teema kytkeytyy saksalaisen uusklassismin päätyöhön, arkkitehti Friedrich Gillyn luomaan Fredrik Suuren monumenttiin (1798). Senaatintorin rakennusten suhteet seuraavat kuitenkin tilallisesti aukion ruotsinvallanaikaisia lähtökohtia. Raatihuoneentoria esittävässä akvarellissa kirkko kurottuu visuaalisesti päävartion takaa. Tilaa rajaavat ja näkymää ohjaavat raatihuoneen, Senaatin ja Yliopiston rakennukset yhdessä päävartion kanssa. Rakennuselementtien välinen suhde on suurista mittakaavaa ja tyyli- ja muotoeroja koskevista muutoksista huolimatta säilynyt Raatihuoneentorin ja Senaatintorin välillä ennallaan. Aukion empire-muoto palautuu sen alkuperäiseen lähtökohtaan, empire-ajan kaupunkirakenteeseen sovitettuna. Empiren luoma uusi kaupunkirakenne on juurtunut paikkaansa.

Senaatintorilta Aleksanterinkadulle

Senaatintori muodostui uudelleenrakennetun Helsingin tilalliseksi ja symboliseksi keskuksiksi. Aukio liittyy sieltä käsin "säteileviin" katuihin, jotka kertovat kuinka seuraavat rakennusvaiheet liittyvät kaupungin vanhimpaan osaan. Katariinankadun ja Aleksanterinkadun kulmassa sijaitseva Sederholmin talo antaa vihjeen historiallisen heterogeenisestä Aleksanterinkadun itäpäästä, Senaatintoriakin vanhemmasta rakennusvaiheesta. Yliopiston kirjasto Senaatintorin luoteiskulmassa liittyy puolestaan Unioninkadun empire-rakennusten monumentaaliseen rivistöön. Snellmaninkadun nurkalla sijaitseva uusgotiikkaa edustava Arppeanum (Yliopiston kemian ja geologian laitos, C. A. Edelfelt, 1869) ohjaa tarkastelijaa kohti kertaustyylien aikaa ja kauden arvokkainta kaupunkitilaa, Säätöytalon aukiota. Senaatintorin lounaisnurkalla sijaitseva Pohjoismaiden Yhdyspankin pankkitalo tuo Senaatintorille elementtejä Aleksanterinkadun nykyaikaisesta liikekatuilmestä.

Pohjoismaiden Yhdyspankki ja Yliopiston päärakennuksen laajennus

Arkkitehtitoimisto Frosterus & Gripenbergin suunnittelema Pohjoismaiden Yhdyspankin toimitalo (1934-36, Aleksanterinkatu 30) on eräs suomalaisen arkkitehtuurihistorian kiistanalaisimpia rakennuksia. Kriitikot ovat nähneet pankkirakennuksen modernin mittakaavan liian suurena herkkään empire-ympäristöön. Talon tummat graniittijulkisivut näyttävät raskailta vaaleiden, rapattujen empire-rakennusten keskellä. Rakennuksen on tulkittu rikkovan Senaatintorin arkkitehtonisen yhtenäisyyden. Mutta toisaalta, sijaitsehan Yliopiston kirjastoa lukuun ottamatta muissakin torin nurkissa empire-ympäristöstä tyyllisesti, mittakaavallisesti ja historiallisesti poikkeavia rakennuksia.

Pohjoismaiden Yhdyspankkia vastapäätä sijaitseva Helsingin yliopiston päärakennuksen laajennus (Aleksanterinkatu 5) edustaa pankkiin verrattuna toisenlaista suhtautumista historialliseen miljööseen. Arkkitehti J. S. Sirén saavutti vuonna 1931 Yliopiston laajennuksesta käydyssä arkkitehtuurikilpailussa jaetun toisen sija, ja hänen ehdotuksensa valittiin jatkokehittelyn pohjaksi. Rakennus toteutettiin samaan aikaan viereisen pankkirakennuksen kanssa vuosina 1935-37.

Kadulta tarkasteltuna on vaikea uskoa rakennusten olevan samanikäisiä. Pankki on arkkitehtuurikieleltään ajanmukaisen rationalistinen, Yliopiston laajennus on puolestaan toteutettu klassiseen tyyliin. Sirénin suunnitelma on esimerkki arkkitehtuuripastisista; suunnittelija on pyrkinyt toteuttamaan uuden laajennuksen varhaisemman rakennuksen tyyliin, aivan kuin sekin olisi ollut Engelin suunnittelema. Uudessa tilanteessa menetettiin Engelin (ja arkkitehti Gustaf Nyströmin) suunnittelema rakenteellisesti moniarvoinen pihakokonaisuus, yhdenmuotoisuutta tavoitelleen esteettisen ihanteen sijaan. Aikalaissilmät hyväksyivät laajennuksen Engelin arkkitehtuurin ja tyylin mukaisena.

Moderni rakennus historiallisessa ympäristössä

Yliopiston laajennuksen historistisen ratkaisun rinnalla voi tarkastella millä tavoin moderni pankkirakennus ajanmukaisuuttaan menettämättä huomioi ympäröivän kaupunkitilan. Rakennuksella on kaksi julkisivua, jotka huomioivat yksilöllisesti kaupunkitilan johon ne liittyvät. Aleksanterinkadun puoleinen julkisivu on jäsennetty rytmikkään vertikaaleilla pilastereilla, jotka heijastavat 1920-30 -lukujen kaupallisen suurkaupunkimaiseman ihanteita. Pankin Unioninkadun puoleinen julkisivu on kaksikulotteisen eleetön. Fasadin rytmi rakentuu horisontaalin kivilimityksen ja vertikaalin ikkuna-aukokuksen vuorottelusta. Rakennuksen muurimuodosta on löydetty yhteinen teema Yliopiston julkisivun kanssa. Yliopiston rakennusdekoraatio perustui tektoniikkaa kuvaaviin motiiveihin; muurin rakenteellisuudesta kertovaan harkotukseen ja holvausta kuvaaviin arkkivolteihin.

Julkisivun graniittimateriaalin valintaan ovat vaikuttaneet monet rinnakkaiset tekijät. Pankkirakennuksen arkkitehtuuri pyrkii luomaan vaikutelman pysyvyydestä ja vakaudesta, mikä syntyy parhaiten kivistä rakentamalla. Graniitti rakennusmateriaalina sovituu myös ympäröivään klassismiin. Empire-rakennusten rappauspinnat olivat nimenomaan kivi-imitaatioita, vaaleankeltainen kalkkikiven ja valkoinen marmorin jäljittelyä. Pankkirakennus tuo torille sen klassisen arkkitehtuurin tavoitteleman pysyvän ja aidon kivimateriaalin. Valinnan graniitin puolesta voi selittää vitruviaanisen "ekonomian" käsitteen avulla. Arkkitehdin tuli pidättäytyä käyttämästä materiaaleja, joita rakennuspaikalta ei löytyisi, ja jotka olisi tuotava sinne suurin kustannuksin. Kovan puun sijaan tuli käyttää mäntyä jos sitä oli paremmin saatavilla. Samalla tavoin piti arvioida hiekan, saven tai marmorin käyttöä, mikäli niitä ei rakennuspaikalla ollut ongelmitta saatavilla. Kiviarkkitehtuuri rakennettiin graniitista, paikallisesta rakennusmateriaalista.

Kaupungin historia - rakentuva tilanne vai pysyvä tila?

Kuinka sitten Pohjoismaiden Yhdyspankin rakennuksen sopivuutta tai epäsopivuutta ympäristössään tulisi sitten arvioida? Jos rakennuksen estetiikka tuntuu epämukavalta, voi antaa arvoa suunnittelijoiden pyrkimykselle sovittaa rationaalinen arkkitehtuuri historialliseen kontekstiin. Yhteyttä menneisyyteen ei ole haluttu katkaista, eikä toisaalta hakea sitä pinnallisten imitaatioiden kautta. Nykyaika on liitetty pelottomasti historiaan sen omilla ilmaisumahdollisuuksilla ja -keinoilla. Pankki on esimerkki varhaisesta modernista rakennuksesta, jossa kaupunkiympäristö on otettu keskeisesti huomioon. Pankki on myöhempinä vuosinaan laajentanut toimintilojaan korttelin sisällä. Korttelin Fabianinkadun puoleisella sivulla sijaitsee Alvar Aallon suunnittelema Yhdyspankin laajennus (1964). Huomiota ansaitsee se, kuinka rakennus tässä sovituu ympäristöönsä huomaavaisesti matalammalla, empire-rakennuksen mittakaavaan asettuvalla osalla.

Vaatiessamme Senaatintorilta arkkitehtoniselta ilmeeltä yhdenmukaisuutta, vaadimme samalla modernin estetiikan mukaisesti menneisyydeltäkin visuaalista puhtautta ja yhdenmuotoisuutta. Kuinka näemme silloin menneisyyden, joka on luonteeltaan monikerroksellista; muuttuvat teollisuusympäristöt, elävät kulttuuri- ja kaupunkimaisemat, luonnonmaisemat, katutilat? Sulkevatko muotopuhtauden ihanteet näköpiiristämme ilmiöitä, joiden sisältö ja merkitys piilee niiden kerroksellisessa muodossa? Ja toisaalta, voisiko myös Senaatintori olla luonteeltaan tällainen tila?

Pohjoismaiden Yhdyspankin rakennuksen "tragedia" liittyy lopultakin siihen, että sen rakennusaikana kaupungin keskustasta oli muodostumassa moderni, suurkaupunkimainen city-keskus kaupallisine toimintoineen ja mittakaavoineen. Se että tämäkin vaihe tulee esiin kuitenkin harkitussa suhteessa kaupungin historiallisiin kerrostumiin voi olla arvokas havainto, ja antaa positiivisen lisän Senaatintorin välittämään historiaan. Läsnaolollaan pankkirakennus nostaa esille kysymyksen siitä, miten arkkitehtoninen yhtenäisyys olisi kaupunkitilassa määriteltävä; saman kysymyksen, jonka äärellä Engel Senaatintorin rakennuksia ja tilaa suunnitelllessaan oli.

Aleksanterinkatu

Torin jälkeen kaupungin tilaelementeistä tarkastellaan seuraavaksi katua. Katu luo kulkemisen tilan, liikkeen paikan. Aleksanterinkadulla katutila ja liikkuminen ovat synnyttäneet erityisen toiminnallisen muodon, liikekadun tyyppin. Liikkeen ja kaupankäynnin tilassa tärkeää on erottautuminen; yksilöllisten arvojen ja merkityksien ilmaiseminen arkkitehtuurin kielellä.

Modernisaation prosessiin on kytkeytynyt arvoperusteisesti toimivan kansalaisen muuttuminen tarpeiden ja toiveiden ohjaamaksi kuluttajaksi. Myös arkkitehtuurin tehtäväksi voidaan tulkita kuluttamisen tekniikoiden kehittämistä. Aleksanterinkadulla kokonainen katuosuus rakentuu nykypäivänä kulutuksen taustamaisemaksi. Kadun historia kertoo muutoksen ja erojen perustalle luodun kaupunkitilan saamista merkityksistä.

Suomen Yhdyspankin rakennus - luonnonkivi julkisivumateriaalina

Arkkitehti Gustaf Nyströmin vuonna 1898 suunnitteleman Suomen Yhdyspankin rakennuksen julkisivu oli Helsingin ensimmäinen kokonaan suomalaisesta graniitista toteutettu fasadi. Rakennusmateriaalina luonnonkivi oli perinteinen, olihan sitä käytetty jo keskiajalta lähtien. Kuitenkin Yhdyspankin kaltaisen liikepalatsin julkisivussa graniitti voitiin ottaa uutuutena käyttöön, koska nyt modernein menetelmin pystyttiin kovaakin kivilajia muokkaamaan tehokkaasti ja täsmällisesti, klassisten koristemuotojen vaatimusten mukaisesti. Suomen ensimmäinen luonnonkivijulkisivu jäsenöitiin klassisesti, kova kivilaji pakotti kuitenkin Nyströmin yksinkertaistamaan rakennuksensa julkisivuornamentiikkaa. Hangon uuden kivilouhimon graniittia käytettiin rakennuksen julkisivussa 30-45 cm:n paksuisina lohkeina. Julkisivun takana sijaitsi rakennuksen varsinainen kantava seinärakenne, 60 cm:n paksuinen tiilimuuri.

Kuten teollistuvassa yhteiskunnassa yleensä, myös rakentamisessa taloudellisten tekijöiden merkitys kasvoi. Luonnonkiven käytöllä pyrittiin edistämään modernia suomalaista kiviteollisuutta. Historiallisessa arkkitehtuurissa taloudellisuuden käsitteellä oli kuitenkin modernista poikkeava sisältö. Vitruviaanisessa arkkitehtuuriteoriassa "ekonomin" periaate tarkoitti rakentamisessa käytettyjen materiaalien sovittamista rakennuspaikan tarjoamiin mahdollisuuksiin. Kotimaisen kivimateriaalin käyttöönotto merkitsi myös kansallisen ja itsenäisen, Suomelle ominaisen arkkitehtuurikulttuurin syntymistä. Aitoa kiviainesta käyttämällä pyrittiin myös arkkitehtuurietiikan kannalta "rehellisempään" ratkaisuun verrattuna tyylyttöminä pidettyihin rappaus- ja kipsikoristeisiin julkisivuihin.

1800-luvun lopun Suomessa kansallisen identiteetin tavoite koettiin keskeiseksi, ja se yhdisti laajasti yhteiskuntaa ja kulttuuria. Itsenäisen kulttuurin ja sitä symboloivan arkkitehtuurin tavoitteesta oltiin useinmiten samaa mieltä. Eri mieltä oltiin kuitenkin siitä, millainen menneisyys ja luonne kansallisella arkkitehtuurilla tuli olla. Kiviarkkitehtuurin käytössä syntyi fennomaanien, nuorsuomalaisten ja svekomaanien näkökulmia seuranneet leirit. Arkkitehtina ja poliittisena toimijana Gustaf Nyström edusti ruotsinmielisiä. Hän näki suomalaisen arkkitehtuuritradition syntyneen Engelin arkkitehtuurissa, joka oli erottamattomassa yhteydessä muuhun eurooppalaiseen sivistysperintöön. Nyström pyrki sovittamaan suunnittelemansa Yhdyspankin graniittisen julkisivuarkkitehtuurin Engelin luoman klassismin yhteyteen.

Rakennus kadun varrella

Engelin seuraamassa usklassisessa arkkitehtuuriteoriassa pyrittiin rakennusten koristeaiheet sitomaan osaksi niiden toiminnallista muotoa ja välttämään mielivaltaista dekoraatiota. Esimerkiksi päätykolmioiden sijoittamista rakennusten pitkille sivuille ei pidetty oikeaoppisena, koska aihe rakenteellisesti liittyi katonharjaan, joka avautui vain rakennuksen lyhyelle sivulle. Päätykolmiot kuuluivat siis rakennuksen päätyihin, pitkät sivut jäseneltiin palkistoin ja attikoin. Rakennuksesta, joka rajaa katutilaa pitkällä sivullaan, käy hyvänä esimerkkinä Engelin suunnittelema Sotaväentarkastajan talo, nykyinen valtioneuvoston juhlahuoneisto (1819-22, Eteläesplanadi 6). Sotaväentarkastajan talon katujulkisivun keskikorostus - pylväikkö-attika -aihe ja sitä reunustavat suljetut rakennusosat - välittyi yhdyspankin rakennukseen.

Yhdyspankin pankkipalatsin julkisivu seuraa myös Suomen pankissa toteutunutta ratkaisua. Helsingin ensimmäisen pankkirakennuksen, Suomen Pankin rakennuksen (Snellmaninkatu 6, 1876-83), suunnitteli kansainvälisen kilpailuvoiton perusteella saksalainen arkkitehti Ludwig Bohnstedt. Nyströmin pankkirakennuksessa itse rakennusrunko ei erotu sitä peittävästä dekoraatiosta, vaan koristeaiheet levittäytyvät kattamaan koko julkisivupinnan. Tektoniseen (kantavan ja kannettavan suhde) jäsentelyyn perustuva rikas, kokonaisvaltainen ja historiallisiin lähtökohtiin viittaava julkisivuarkkitehtuuri oli koko kertaustyylien ajan rakentamista yhdistävä piirre.

Julkisivun jäsenöinti

Nyströmin pankkipalatsin pohjakerros rustikoituine kivipintoineen ja holvattuine ikkunoineen on jäsenelty kantavan sokkelikerroksen luonteiseksi. Rustikointi jatkuu massiivisen vaikutelman luovissa sivurisasiiteissa. Näiden välinen kolossaalinen joonialainen pylväsrivi nousee kahden kerroksen korkeudelle kannattelemaan palkistoa. Neljän keskimmäisen pylvään päälle kohoaa attika. Joonialaisten kapiteelien voluutit on asetettu poikittain palkistoa vasten, ja niihin on liitetty koristeellinen kilpi, joka sisältää suomalaisesta ympäristöstä löytyviä luontoaiheita, puita ja lehtiä. Toisen kerroksen pylväsrivin takana sijaitsi pankin arvokkain tila, lasikatteinen pankkisali. Ikkunoiden yläpuolisiin kaariaiheisiin on asetettu Walter Runebergin otsikkoveistossarja kuvamaan suomalaisia elinkeinoja. Jokaisen kaaren lakikiven päällä lepää massiivinen voluutti, joka kannattelee pylväsvälien keskeltä suurta palkistoa. Kolmessa keskimmäisessä pylväsvälissä voluutit on korvattu pienemmillä pylväillä.

Suomen Yhdyspankin luonnonkiviarkkitehtuurin jatkoi yleisiä klassismin muotoperiaatteita. Samaan tapaan graniittia oli käytetty julkisivumateriaalina ruotsalaisissa ja norjalaisissa liikerakennuksissa. Materiaali oli käytössä myös Skotlannissa ja Pohjois-Amerikassa.

Vakuutusyhtiö Pohjolan talo - suomalaisuus arkkitehtuurissa

Svekomaanien pitäessä Engelistä periytynyttä klassismia omia perinteitään heijastavana arkkitehtuurina, sai fenno-maniaan yhdistynyt rakennuskulttuuri siitä selkeästi erottuvan muodon. Suomenmielisen kansallisromantiikan päätyöksi Helsingissä muodostui Herman Geselliuksen, Armas Lindgrenin ja Eliel Saarisen suunnittelema palovakuutusyhtiö Pohjolan talo (1899-1901, Aleksanterinkatu 44). Vakuutusyhtiö Pohjolan perustaminen oli suomenkielisen taloudellisen toiminnan viriämisen merkkipaalu, eikä rakennuksen arkkitehtuuri jäänyt siitä merkittävytydessään jälkeen.

Vakuutusyhtiö Pohjolan liiketalon arkkitehtuurikilpailu järjestettiin vuonna 1899. Kilpailuohjelmassa määrättiin rakennuksen julkisivu toteutettavaksi graniittista tai muusta kotimaisesta kivilajista. Ines ja E. A. Törnvall saivat palkitun ehdotuksensa pohjalta laatia rakennuksen pohjaratkaisun, arkkitehtien Gesellius, Lindgren ja Saarinen julkisivuja pidettiin erityisen viehättävinä. Kolmikon ehdotukselle annettiin kunniamaininta, ja he vastasivat julkisivun suunnittelusta. Rakennus käsitti sekä liike-, toimisto- että asuintiloja. Talosta tuli ajanmukainen: rakenteissa käytettiin paljon rautaa, ja talo varustettiin omalla sähkökeskuksella ja hissillä. Luonnonkivinen julkisivu, jossa sovellettiin kansallisaiheista arkkitehtuuridekoraatiota oli ennennäkemätön. Rakennuksen valmistuttua se pysäyttikin sankoin joukoin ohikulkijoita ihastelemaan ja arviomaan uudenlaisen koristelun sisältöä.

Rakennuksen julkisivumateriaaliksi valittiin uusi, graniittia helpommin työstettävä vuolukivi. Materiaalia käsiteltiin muurimaisena rakenteena eikä osana klassista perinnettä kuten Yhdyspankissa. Pohjolassa ohitettiin Engel ja muu renessanssin jälkeinen arkkitehtuuri, ja palattiin esiklassiseen, roomaanisen tai varhaisrenessanssin korttelimaisen palatsirakennuksen muotoon. Vaikka Pohjolan talon oli tyyliltään arkaainen, oli arkkitehtuurin välittämä viesti kuitenkin nykyaikainen. Tyylivalinta kertoi, kuinka nykypäivä tulkitse oman historiaansa. Pohjolan talon arkkitehtuuri olikin sekoitus monenlaisia vaikutteita; siinä näkyvät kareliaaninen taustavire, nuorekas ja kansainvälinen l'Art Nouveau -tyyli sekä uusimman ruotsalaisen arkkitehtuurin kautta etäisenä kaikuna moderni yhdysvaltalainen luonnonkiviarkkitehtuuri. Amerikkalainen Henry Hobson Richardson sovelsi samoja tyyllillisiä lähtökohtia Yhdysvalloissa jo 1880-luvulla.

Dekoraation sanoma

Kaupunkitilassa ilmeikkäästi havaittavan veistoskoristelun toteutti vuolukivestä taiteilija Hilda Flodin (1877-1958). Rakennuksen pääsisäänkäyntiä vartioivat neljä ilkkurista veistoshahmoa. Irvistelevät, demoniset hahmot liittyvät nekin romaanisen kirkkoarkkitehtuurin perinteeseen, jossa seinistä esiin nousevat ihmiskasvot varoittivat kirkkokansaa kavalan maailman vaaroista ja suojelivat rakennusta pahoilta hengiltä. Barokkiaiheisiin viitanneet ihmishahmoiset veistoskoristeet olivat suosittuja myös helsinkiläisen uusrenessanssin parissa. Atlantteja ja karyatidejä käytettiin rakennusdekoraatiossa, esimerkiksi vastapäisessä Centralin talossa. Flodinin veistoshahmojen voi tulkita kommentoineen ironisesti tätä edellisen taiteilijapolven ihailmaa klassisen etäistä juhluvuutta. Uuden tyylin hahmot olivat täynnä nuorekasta elämäntunnetta ja huumoria.

Flodinin veistokset kertovat ajankohdan symbolistisen taidesuunnan aatesisällöstä. Sisäänkäynnin vasemmanpuoleisen kasvoparin ilmeistä purkautuvat avoimella ja pidäkkeettömällä tavalla ilon ja surun tunteen. Oikeanpuoleisissa hahmoissa samat tunteet on koettu harkiten, sisäisenä huvittuneisuutena ja mietteläänä melankoliana. Ulkoisen ja sisäisen tunteen kuvaus kertoi maailman kaksoisluonteesta; luonnon ja kulttuurin, estottomasti vapautuneen ja itsestään tietoisien tunteen välisestä suhteesta. Kulttuuri on muokannut toisen hahmoparin hiuksista joonialaisen kapiteelin voluutit.

Hahmot kannattelevat päällään pylväsparia, joka lähemmin tarkasteltuna onkin pari suomalaisia mäntyjä. Rungot kohoavat suorina ja tukevina kannattaen kapiteelinaan havulatvusta ja sinne piiloutuneita karhuja. Näiden päällä lepää kaksi kookkaampaa, soihtua pitelevää karhua. Liekkiä kannatteleva karhu oli palovakuutusyhtiö Pohjolan liiketunnus, joten portaali toimi myös hienostuneena reklaamina. Karhujen takana on vielä kaksi sirompaa mäntyä, jotka kannattelevat havuista sidottua köynnöstä. Klassinen dekoraatio on korvattu suomalaiseen luontoon viittavilla aiheilla.

Flodinin koristelu on tulkittu aiheeltaan kalevalaiseksi. Irvistelevät portinvartijat saattoivat olla viittauksia synkeään ja salaperäiseen Pohjolaan, hahmot voisivat olla esimerkiksi Louhi-akan kaksi poikaa, Rujo ja Rampa. On kuitenkin todennäköistä etteivät Flodinin veistokset sisältäneet yrityskuvan lisäksi mitään erityisempää kuvaohjelmaa. Nuorekas veistoskoristelu ei ollut allegorista vaan runollisesti vapaan lyyristä. Arkkitehti Gustaf Strengell määritteli Pohjolan talon arkkitehtuurin "som en dikt i sten". Männynkävyt ja oravat riittivät yhdistämään koristelun suomalaisuusliikkeeseen. Ja koska myös eurooppalainen jugendarkkitehtuuri käytti koristeissaan orgaanisia luonnonaiheita, oli Pohjolan talon dekoraatio yhtä aikaa sekä kansallista että modernia. Kansallisromanttisen arkkitehtuurin runollisia ryöpsähdyksiä ryhdyttiin pian pitämään "liian" subjektiivisena ja tyyli sai moitteita epäajanmukaisesta romantiikasta. Luonnonkiven käyttöön liittyi uudestaan klassisia piirteitä, ja se pysyi pitkään monumentaalisen, kansallisväritteisen arkkitehtuurin rakennusaineena.

Lundqvistin liiketalo Pohjolan taloa vastapäätä

Vuosisadan vaihteessa arkkitehtien käsitykset "suomalaisesta" rakennuskulttuurista ja "nykyaikaisesta" arkkitehtuurista olivat keskeisiä. Kaksi poikkeavaa toteutusta näistä teemoista nähdään toisiaan vastapäätä Mikonkadun ja Aleksanterinkadun kulmassa. Pohjolan taloa on totuttu tarkastelemaan yhdessä arkkitehti Selim A. Lundqvistin suunnitteleman Lundqvistin liiketalon (1900, Aleksanterinkatu 13) kanssa. Rakennukset valmistuivat suurin piirtein yhtä aikaa, Lundqvistin talo vuoden ennen Pohjolaa. Molemmat rakennukset ovat esimerkkejä nykyaikaisille rautarakenteille perustuvasta rakentamisesta.

Uudet liikerakennukset

Lundqvistin taloa pidetään Helsingin ensimmäisenä modernina liikerakennuksena. Esimerkiksi Pohjolan talo suunniteltiin vielä yhdistetyksi liike- ja asuintaloksi. Rakennuksen kaksi alinta kerrosta olivat liikekäytössä, kolme ylintä kerrosta olivat asuinkerroksia. Pohjolan taloa rakennettaessa ei uskottu siihen, että kaupallisen tilan kysyntä tulisi koskaan ulottumaan katutason kahta alinta kerrosta korkeammalle. Lundqvistin talo oli kuitenkin puhdas liike- ja toimistotalo ja tällaisena ensimmäinen esimerkki toiminnaltaan erikoistuneen suurkaupungin rakennustyyppistä.

Mitkä tekijät sitten johtivat liiketalon rakennustyyppin syntyyn? Perinteinen sekoittunut kaupunkimuoto, jossa asuminen, työ ja tuotanto lomittuivat tasasuhteisesti kaupungin sisällä, koki 1800-luvun loppupuolelta alkaen muutoksia. Teollistumisen myötä syntyi suurkaupunkeja, joissa kaupungin toiminnan kannalta keskeiset funktiot alkoivat tilallisesti eriytyä toisistaan. Asuminen erottui kaupan tai tuotannon ympäristöstä. Kaupungin kasvuun liittyneen sisäisen eriytymisen tärkeimpänä yksittäisenä tekijänä pidettiin liikeyritysten sijoittumista. Laajenevissa kaupungeissa ainoastaan keskustatontit kiinnostivat liikkeenharjoittajia, jolloin tuottava liiketila alkoi syrjäyttää asuntoja. Uusiin rakennusmuotoihin vaikuttivat kaupalliset tekijät, jotka ajan liikeyritysten perusteella olivat tehokkaan mainospinta-alan tarve sekä rakennusten pohjaratkaisujen joustavuus erilaisten konttoritarpeiden mukaan. Näiden tarpeiden perusteella syntyi suurkaupungin liiketalon rakennustyyppi, jossa yhdistyivät "cityliikkeet", keskustalle leimalliset erikoisliikkeet, sekä avointa toimistotilaa sisältäneet konttorikerrokset. Kehityksen pioneerihoiteina Helsingissä voi pitää Selim A. Lindqvistin suunnittelemaa Merkuriuksen (Pohjoisesplanadi 33) ja Lundqvistin liiketaloja.

Lundqvistin talo esimerkkinä modernista rakennustyyppistä

Lundqvistin talo suunniteltiin kaupallisia tarpeita silmälläpitäen. Rakennuksen kolme alinta kerrosta avautuivat katutilaan suurina, avoimina näyteikkunoina, mainostilana. Tämän päälle asettuivat suljetummat konttorikerrokset. Liiketalon rakenneratkaisu perustui modulaariseen teräspilarirakenteeseen, jossa rakennetta kannattivat hoikat, verhoamattomat rautapylväät, eivät perinteiset kantavat seinät, jotka olisivat rajoittaneet tilankäyttöä. Avoin tila voitiin jakaa tarpeen mukaan sijoitettavien väliseinien. Rakennuksen alimpien kerrosten kolmiosaiset ikkunat edustavat ns. chicogolaista ikkunatyyppiä. Vastakohta ikkuna-aukokuksen horisontaalille painotukselle syntyy goottilaisen tiilijäsentelyn kohoavasta liikkeestä. Pohjolan talosta poiketen rakennuksen muunneltava kaupallinen funktio, toteutuksessa sovellettu rakenneratkaisu sekä julkisivuarkkitehtuuri muodostivat kiinteän yhtenäisen kokonaisuuden. Rakennus suunniteltiin Lindqvistin toimistossa yhdessä konstruktööri Elia Heikelin kanssa, joka vastasi rakenne- ja pohjaratkaisusta. Modernissa toiminnallisuudessaan ja sitä heijastavassa muotokielessään Lindqvistin ja Heikelin suunnitelma oli poikkeuksellinen rakennus Helsingissä.

Millainen "nykyaikaisen" rakennuksen tuli olla?

Rakennus sai vuokralaisia, joille nykyaikaisuuden sanoma oli merkityksellinen. Siellä toimi alusta alkaen kulttuuri-aikakauslehti Euterpen toimitus, jonka avustajiin kuuluivat arkkitehdit Sigurd Frosterus ja Gustaf Strengell. He siirsivät myös oman toimistonsa rakennukseen vuonna 1904. Lundqvistin talosta käsin arkkitehdit tarkastelivat ympäröivää kaupunkia. Frosterus arvioi aikansa kansallisromanttisen arkkitehtuurin sisältöä kahdessa Euterpeen kirjoittamassaan artikkelissa ("Vår arkitektur - Ett föredrag" ja "Framtidskonst") vuonna 1905. Frosterus kyseenalaisti kansallisromanttisen arkkitehtuurin nykyaikaisuuden. Soveltaessaan suomalaisia rakennusmuotoja nykyajan rakentamisessa arkkitehdit olivat päätyneet yksinkertaisiin, koristelemattomiin rakennusmuotoihin ja luontoaiheisiin, jotka liittyivät kansainvälisen "uuden arkkitehtuurin" linjaan. Frosterus ei kuitenkaan pitänyt tätä merkinä modernisuudesta, vaan pikemminkin onnellisesta sattumasta. Hänen mukaansa suomalaiskansalliset arkkitehtuuri-aiheet muistuttivat pelkistettyä jugendia vain, koska sovellettuja arkeologisia lähtökohtia leimasivat köyhyys ja puute. Sileät, keskiaikaisperäiset ristiholvit, ampuma-aukot ja linnatornit eivät Frosteruksen mukaan itsessään tehneet rakennuksista aidosti moderneja.

Arkkitehtuurin tuli olla riippumatonta muoti- ja makuasioista. Uuden tyylin tuli perustua nykyajan muuttuneeseen elämänmuotoon. Tästä näkökulmasta Lundqvistin talo oli arkkitehtuuriltaan modernimpi kuin Pohjolan talo, edustihan se eriytyneen kaupunkielämän tuottamaa uutta rakennustyyppiä. Pohjolan talon rakentajille jo suomenkielisen taloudellisen toiminnan viriäminen merkitsi muutoksia elämänolosuhteissa. Frosterukselle vuosisadan alun "kansallisromantiikka" ei merkinnyt kansallista, suomalaisen arkkitehtuurin tavoitetta, vaan pyrkimystä kohti modernia arkkitehtuuria. Eri kieliryhmissä vältettiin kansallisen arkkitehtuurin käsitteen sovinnista käyttöä. Nationalismin suhtauduttiin kosmopoliittista näkökulmaa itsestään selvästi täydentävästi.

Varhainen modernismi oli ennen kaikkea puhdasta tilojen ja rakenteiden ilmaisua. Arkkitehtuuriin suhtauduttiin taiteena, johon kuului oikeus mielikuvitukseen sekä pyrkimys ylevään ja aatteelliseen. Kulttuuriset kysymykset säilyivät Helsingin modernissakin arkkitehtuuri-ilmapiirissä tärkeinä. Jo aikalaiset tulkitsivat suomalaisen arkkitehtuurin "renessanssin" lähteeksi sen, että tuolloin arkkitehtuurin kysymykset ulottuivat kauas ammattikunnan

ulkopuolelle, heijastaen julkisia arvoja yleisön aidon kiinnostuksen parissa. Arkkitehdit käyttivät tilaisuutensa paitsi tehdä työtään, myös osallistua ajan yhteiskunnalliseen keskusteluun itsenäisesti, vapaasti ja kriittisesti. Vuosisadan alun yleislakon jälkeen "suuren yleisön" käsite kuitenkin muuttui. Kulttuurieliitti vaihtui "massoihin" puolueiden, joukkoliikkeiden ja valtiollisen äänioikeuden muokkaamassa yhteiskunnassa. Samalla muuttui myös arkkitehtuuri.

Hamsterin liiketalo

1800-luvun puolenvälin jälkeistä arkkitehtuuria kuvataan eklektiseksi historismiksi, kertaustyylien ajan arkkitehtuuriksi. Rakennusten arkkitehtuurisuunnittelu keskittyi tällöin tyylivalintojen luomien assosiaatioiden ympärille; kirkot rakennettiin goottilaisiksi, rahalaitokset renessanssipalazzoiksi, oikeustalot klassisiksi palatseiksi. Rakennuksen käyttötarkoituksen ja julkisivun välille tavoiteltiin assosiativista yhteyttä. Vuosisadan vaihteessa irrallisista tyylivalinnoista luovuttiin vähittäin. Historiallisten miellelyhtymien luoman jatkuvuuden sijaan tavoiteltiin ilmaisua modernista ajanmukaisuudesta. Tästä eteenpäin ratkaistiin taaksepäin katsomatta kysymys, mitä oli modernista yhteiskunnasta ja sen rakentamisesta itsestään kumpuava arkkitehtuuri? Vastausta ryhdyttiin hakemaan myös rakennusmateriaalien muodoista ja rakenteellisesta käytöstä.

Kuvaava esimerkki 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen rationaalisesta modernismista on Lundqvistin talon viereinen, arkkitehti Selim A. Lindqvistin suunnittelema Hamsterin liiketalo (1907-09, Aleksanterinkatu 11). 1800-luvun loppupuolen rakentamiselle leimalliset rauta- ja lasirakenteet ovat vaihtuneet uuteen rakennustekniikkaan, teräsbetoniin, ja sille luonteenomaisiin koristeipiirteisiin. Teräsbetoni oli kehitelty 1890-luvulla Ranskassa, korvaamaan esimerkiksi paloturvallisuussyistä ongelmallisia rautarakenteita. Hamsteri oli ensimmäinen suuri teräsbetonirunkoinen liikerakennus Suomessa, ja edelsi tässä jopa ruotsalaista kehitystä. Rakennuksen pohjakerroksen pilarien plastiset koristelinjat heijastelevat betonivalutekniikan luonnetta. Betonirakenteet oli suunnitellut materiaaliin erikoistunut insinööri Jalmar Castrén. Aikaisemmin vain teollisuusrakennuksissa käytetty betoni yleistyi nyt myös liiketaloissa. Rakennustekniikan huipentumaa edusti Stockmannin tavaratalon rungon rakentaminen teräsbetonista.

Stockmannin tavaratalo

Stockmannin talo rakennettiin vuosina 1915-16 järjestetyn arkkitehtikilpailun perusteella. Kilpailun voittivat Walter ja Ivar Thomé ja Urho Åberg, toinen palkinto annettiin Sigurd Frosteruksen ehdotukselle "City 1926" ja kolmas Eliel Saarille. Rakennuksen suunnittelutehtävä uskottiin Frosterukselle. Kilpailu koski tavarataloksi suunniteltua nelikerroksista rakennusta Aleksanterinkadun ja vast'ikään korttelirakenteeseen puhkaistun Hakasalmenkadun risteykseen. Tarkoituksena oli, että rakennuksen voisi myöhemmin laajentaa koko korttelin suuruiseksi, mikäli suhdanteet sallisivat. Pohjoisesplanadin basaarirakennus avattiin vuonna 1921, sen viereinen nelikerroksinen "City-rakennus" vuonna 1926. Koko Heikinkadun (nyk. Mannerheimintie) ja Aleksanterinkadun käsittävä 8-kerroksinen rakennus valmistui vuonna 1930. Koko 14 vuoden mittaisen suunnitteluprosessin ajan Frosterus seurasi uskollisesti alkuperäisen kilpailuehdotuksensa arkkitehtuuria muuttamatta sitä esimerkiksi nousevan funktionalismin mukaisesti. Vaikka rakennuksen arkkitehtuuri saattoi joidenkin näkemysten mukaan olla jo vanhentunutta, piti Frosterus tärkeänä alkuperäisen rationalismin ajattoman muodon loppuunsaattamista.

Koko Stockmannin kortteli on rakennettu valmiiksi vähitellen. Korttelin vanhin rakennus on Argoksen talo (Grahn, Hedman ja Wasastjerna/John Settergren, 1897, Mannerheimintie 1). Valmistuessaan tiilirakenteinen uusrenessanssirakennus oli kaksiulotteisine julkisivuineen ja koristeettomine ikkunanpielineen hyvin moderni. Rakennuksessa käytettiin ensimmäistä kertaa Helsingissä aitoa kalkkikivimateriaalia. Talon arkkitehtuurissa on paljon yhtäläisyyksiä Tukholmassa sijaitsevan, arkkitehti Isak Gustaf Clasonin suunnitteleman Bünsowin talon kanssa (1886-88, Strandvägen 29-33), työskentelihän Argoksen suunnittelija Settergren ennen Suomeen siirtymistään Clasonin toimistossa. 1920-luvun suunnitelmissa Frosterus hahmotteli korttelin tähän nurkkaan 17-kerroksista tornia, joka ei kuitenkaan toteutunut. Korttelin viimeisimmän kerrostuman muodostaa Kristian Gullichsenin, Erkki Kairamon ja Timo Vormalan suunnittelema, vuonna 1989 valmistunut laajennus Pohjoisesplanadin kulmassa (arkkitehtuurikilpailu 1983-84). Laajennuksen Keskuskadun (Hakasalmenkatu nimettiin vuonna 1928 Keskuskaduksi) puoleinen lasitiilijulkisivu jatkaa Frosteruksen tiilijulkisivun rytmiä ja linjoja. Uudisrakennus päättyy Esplanadin puolella vapaan konstruktivistiseen sommitelmaan. 1980-luvun laajennuksen yhteydessä Argoksen talon sisäosa purettiin ja rakennettiin uudestaan, alkuperäisestä rakennuksesta säilyi ainoastaan julkisivu.

Rationalistinen arkkitehtuuri

Frosteruksen suunnitteleman betonirunkoisen Stockmannin julkisivut ovat puhdasta tiilimuurausta. Runkomateriaali on aavistettavissa muurauksen alta, sillä tiiltä ei yhdistetty siihen rakenteellisesti liittyneeseen gotiikan perinteeseen. Betonirungon myötä julkisivua verhoavaa tiiltä on voitu käsitellä klassisesti suorina palkkeina ja niitä kannattavina pylväinä. Klassinen lähtökohta on pelkistynyt abstraktiksi. Julkisivu hahmottuu vain pystysuorina ja vaakasuorina linjoina, rakennuksen konstruktivisina elementteinä. Rationaalinen muodonanto on erkaantunut tyylivalintojen normatiivisista esikuvista, ja noudattaa puhtaata visuaalista, järkipäistä estetiikkaa. Samalla myös rakennushierarkiat ovat joutuneet uuteen valoon. Stockmannin julkisivu ei sinänsä erotu kulttuurisilta tunnusmerkeiltään vaikkapa hyötyrakennuksesta. "Kauneus" arkkitehtuurissa perustui "järjenmukaisiin" muotoihin ja rakennusmateriaalin tarkoituksenmukaiseen käyttöön - nykyajan rationaalsiin ominaisuuksiin - ei ulkomuodon historiallisiin tai kulttuurisiin viittauksiin. Perinteistä keski- ja sivurisaliittijakoa Stockmannin julkisivussa ei ole, vaan yhdenmukaiset vertikaalit elementit kiertävät rytmikkäästi ympäri fasadia. Kaikkien kolmen katutilan julkisivurytmi poikkeaa hiukan toisistaan, mikä tekee fasadeista elävän yksilöllisiä.

Rationalistisen estetiikan käyttö Stockmannin tavaratalossa merkitsi muutosta tapaan, jolla arkkitehtuuri kommunikoi ympäristössään. Tavaratalo rakennustehtävänä oli aito suurkaupunkikulttuurin arkkitehtuurimuoto, joka puhutteli anonyymejä ihmismassoja. Tätä korostettiin monin tavoin mm. tavaratalon julkisessa kuvassa; pyöröovet syöttivät ihmisiä sisään "myyntikoneeseen", jossa heitä kuljetettiin tehokkaasti hisseillä ja liukuportailta kuin tavaroita tehtaissa, kerrokselta ja osastolta toiselle. Suurkaupunkimainen elämänvilske ja sen kiihkeän konemainen rytmi houkuttelivat vastaanansomattomasti suuria ihmismääriä. Sensaatiomaista tavarataloa kaikkine palveluineen verrattiinkin "kaupunkiin kaupungissa". Suuri lasikatteinen keskusatrium toimi tavaratalon toiminnallisena ja tilallisena sydämenä. Kriitikot havaitsivat kuinka "vasta kävijöiden täyttäessä rakennuksen, tuohon juhlalliseen, mutta hieman jäykkään monumenttiin oli tullut elämää". Kävijät eivät luonnollisestikaan tulleet lukemaan rakennuksen ikonografian viestejä, vaan aistimaan ja osallistumaan rakennuksen elämään. Rationalistisen sisustuksen ainoan dekoratiivisuuden muodostivat myytävänä olevat houkuttelevat tuotteet.

Tavaratalo kaupunkikulttuurin tuottajana

Stockmanninkin luoma palkkatyön ja kulutuksen ketju, ja sen tuottama moderni keskiluokkaistuminen alkoi tasata yhteiskunnan eri sosiaaliryhmiä erottavia piirteitä. Yhdenmukaistuvan kaupunkikulttuurin vertauskuvina pidettiin 1850-luvulta alkaen rakennettuja tavarataloja, joista ensimmäinen oli Pariisiin rakennettu Le Bon Marche. Nämä olivat perinteisistä liikkeistä poiketen kaikille avoimia ostospaikkoja, jonne saattoi tulla ilman ostovelvoitetta katselemaan tai anonyymisti aikaa kuluttamaan. Stockmannin asiallinen arkkitehtuuri oli sosiaalisen eronteon merkeistä vapaa, mutta se pyrki perinteisen arkkitehtuurin tapaan silti välittämään arvokkaan ja lujan vaikutelman. Modernistuvan yhteiskunnan piirteitä heijasti myös Stockmannin aukion keskelle vuonna 1932 pystytetty Felix Nylundin Kolmen sepän patsas.

Tavaratalon valmistuttua vanha myymälä Senaatintorilta, ns. Kiseleffin kulmalta muutti uuteen taloon. Senaatintorin äärellä liike oli ollut lähellä maan arvokkainta hengenelämää ja viestittänyt palvelevansa yhteiskunnan korkeimpia kerroksia. Uuden talon tyylin katsottiin kuvaavan uutta aikaa. Kielikysymykseen tavaratalossa suhtauduttiin neutraalisti. Ruotsinkielistä imagoa pidettiin yllä yhä enemmän liiketaloudellisista syistä, luomaan mieluinen kuva pitkiä perinteitä ylläpitävästä laadukkaasta ostospaikasta. Arkkitehdin ehdotus uuden tavaratalon nimen muuttamiseksi "City":ksi tyrmättiin, omistajien pitäessä nimeä yritykselle arvottomana. "Stokkasta" muodostui nopeasti yksi Helsingin keskeisistä identifikaation paikoista, jollaisena se on säilyttänyt asemansa tähän päivään saakka. Stockmannin tavaratalo sai kilpailijoita olympiavuonna 1952 avautuneista graniitti-modernistisesta Elannon tavaratalosta (Veikko Léisten, Aleksanterinkatu 9) ja Sokoksen tavaratalosta (Erkki Huttunen, Mannerheimintie 9).

P. E. Blomstedtin Liittopankki – uusi liiketaloarkkitehtuuri

Eräs tunnetuimmista 20-30 -luvun uusista keskustan liikerakennuksista on P. E. Blomstedtin suunnittelema, vuonna 1929 valmistunut Liitopankin rakennus. Blomstedt oli voittanut kolme vuotta aikaisemmin rakennuksesta käydyn arkkitehtuurikilpailun. Liitopankin pohjakerroksen massiiviset arkadikaaret muodostivat perustan, jolta

rappauspintaiset ja lasiset vertikaalinauhat vuorotellen nousivat. Ylöspäin suuntautuva liike loi vaikutelman pilvenpiirtäjän kohoavasta dynamiikasta, jota rakennuksen valaistus vielä pimeällä korosti. Kerrosten väliin lasikenttiin sijoitettiin korutonta ulkoasua rikastuttavia liikeilmoituksia.

Rytmiltään samankaltainen, vailla sokkelikerrosta ja voimakkaammalla kattolistalla varustettu, oli Blomstedtin kilpailuvoiton perusteella suunnittelema Helsingin Suomalaisen Säästöpankin rakennus (1928-30, Yliopistonkatu 8). Porrastettu nurkka-aihe Kluuvikadun ja Yliopistonkadun kulmassa muodosti ilmeikkään etuaukion Kluuvikadun päätenäkymänä toimineelle Heimolan talolle (Onni Tarjanne, 1909-10, Yliopistonkatu 5). Eduskunnankin istuntosalina toiminut ilmeikäs rakennus purettiin tylysti vuonna 1969, jolloin myös pankin kulma-aihe menetti perusteensa. Uusi Heimolan talo (Toivo Korhonen, 1972) jatkoi toistuvien vertikaalielementtien linjaa. Uusin peruskorjaus on palauttanut julkisivuun elävyyttä, mm. pankin nurkkaan reagoivan sisäänvedon ja lasitornin Mikonkadun pääteaiheena.

Liittopankin tapainen amerikkalaishenkinen liikerakennus oli myös Ole Gripenbergin ja Sigurd Frosteruksen toimiston suunnittelema graniittinen Pohjoismaiden Yhdyspankin talo (1936, Aleksanterinkatu 30), jossa vertikaalialiehet nousevat samoin suoraan maanpinnasta. Saman toimiston suunnittelema oli horisontaalisti jäsenneilty Helsingin Säästöpankin konttori (Frosterus ja Gripenberg, 1932, Aleksanterinkatu 7a). Muita 1930-luvun liikerakennuksia alueella ovat Fazerin liikepalatsi (Gösta Juslén, 1930, Aleksanterinkatu 38) sekä punatiilinen Atlaspankin rakennus (Jussi ja Toivo Paatela, 1927-29, Yliopistonkatu 7). Fazerin liiketalossa sijaitsee perinteikäs Fazerin kahvila-konditoria, jonka alkuperäinen modernin neoplastinen funkissisustus oli arkkitehti Jarl Eklundin suunnittelema.

Edellä kuvatut rakennukset, Liittopankin johdolla, edustivat uudenlaista tyyppiratkaisua liikekeskustarakennukseen. Esikuvat seurasivat amerikkalaisen kaupunkikuvan ihanteita, joita esimerkiksi Tulenkantajien kulttuuriliike pyrki nostamaan esille. Rakennustyyppi oli heroisen modernismin aito ilmaisu. Korkean rakennuksen, pilvenpiirtäjän, varhaisin ratkaisu Yhdysvalloissa oli arkkitehtien Adler ja Sullivanin suunnittelema Wainwright Building Saint Louisissa (1890). Liittopankin rakennus oli yhdysvaltalaisen rakennustyyppin rationaalinen uudelleentulkinta. Uutta kansainvälistä liiketalotyyppiä tervehdittiin suomalaisissa tulkinnoissa ilmestyksenä.

Uusi suurkaupunkimaisema

Uusien pankki- ja liikerakennusten myötä Aleksanterinkadun eräät osat saivat tulevaisuuteen katsovan suurkaupunkimaiseman leiman. Paikka paikoin voi aistia kuinka kadusta haluttiin muodostuvan ihmisiä kuhiseva, kiihkeä liikenneväylä. Samanlaiset tekijät huokuvat esimerkiksi arkkitehti Oiva Kallion Töölön asemakaavakilpailuun vuonna 1927 tekemästä ehdotuksesta, jonka illustraation laati nuori arkkitehti Elsi Borg. Rakennukset ja elämä niiden välissä huokuivat rauhatonta liikettä ja voimallista dynamiikkaa, mikä koettiin positiivisena, modernina tulevaisuuden ilmiönä. Näkymän kotimaa oli Amerikka.

Todellisuudessa yhdysvaltalaisen ja helsinkiläisen liikekeskusta-arkkitehtuurin välillä tuli olemaan eräs ratkaiseva ero. Chicagosta tai New Yorkista poiketen Helsingin rakentamisessa noudatettiin historiallista rakennusjärjestystä, jollaista ei uudella mantereella yleensä ollut. Amerikassa liikerakennukset eivät liittyneet suljetun ja yhtenäisen kaupunkikuvan, vaan tehokkuuden ja vapaan taloudellisen toiminnan rajoittamattomiin periaatteisiin. Suomessa, muun eurooppalaisen arkkitehtuurin tavoin uusienkin kaupunkitoimintojen ja rakennustyyppien kehitystä ohjanneet tekijät kiinnittyivät perinteisen kaupunkikulttuurin muotoihin. 1920-luvun lopun Helsingissä "kaupunkikuvan harmoniaa" perusteltiin pyrkimyksellä monumentaaliseen ja sopusointuiseen kaupunkikuvaan ja arkkitehtuurin yhtenäisyyteen.

Liikekadut muodostuvat suurkaupunkiin

Stockmannin tavaratalon avajaisten aattona vuonna 1930 pääsi lehtiväki tutustumaan rakennukseen. Hurmaantunut Hufvudstadsbladetin toimittaja luonnehti vaikutelmiaan tavaratalon kattoterassilta seuraavasti: "Henrikin Esplanadi muistuttaa jotakin Pariisin bulevardia ja Aleksanterinkatu tuo mieleen Broadwayn. Sitä uskoo olevansa metropolissa!" 200 000 asukkaan Helsinki oli pieni suurkaupunki.

Heikin esplanadin, nykyisen Mannerheimintien luonne on muuttunut 1930-luvulta. Rakennuskantaa leimaa nyt liiketalojen horisontaali funktionalismi ja modulaarinen massiivisuus. Uusien liiketilojen sisäänvedot ovat korvanneet perinteisesti selväpiirteisen rajalinjan suurkaupunkimaisten näyteikkunoiden ja avoimen jalkakäytävän välillä. Kadun puuistutukset ovat saaneet väistyä liikenteen ja autopaikoituksen tieltä. Tämän päivän muutokset tähtäävät kauppakatuilmeen uuteen elävöittämiseen.

Aito mannermainen suurkaupunkibulevardi on säilynyt aistittavissa Pohjoisesplanadilla, jossa historiallinen rakennuskanta on säilynyt. Tilan artikuloinnissa on tapahtunut vain vähän muutoksia, ja katu on edelleen korostunut korkealaatuisen shoppailun ja suurkaupunkimaisen flaneerauksen vetovoimaisena ympäristönä. Kauniina kesäpäivänä vaikutelma suurten lasipintojen, kansainvälisen ihmismassan sekä valon ja varjon vaihteluna erottuvan uusrenessanssidekoraation keskellä on elävä.

Se että Aleksanterinkatua vuonna 1930 verrattiin Broadwayhin merkitsi katutilan luonteen poikenneen 1800-luvun lopun ihanteesta, eurooppalaisesta kaupunkibulevardista. Vertaus Broadwayhin ei myöskään tarkoittanut kadun olevan huvittelun tai teatterien leimaama tila. Aleksanterinkadusta oli tullut rationaalinen ja käytännöllinen, amerikkalaisuuteen yhdistetty kauppa- ja liikekatu. Katukuvan "amerikkalaisuus" vakiintui uusien pankkirakennushankkeiden pohjalta 1920-30 -lukujen taitteessa.

Rakennusjärjestys suurkaupunkimaiseman tuottajana

Eurooppalainen kaupunkijärjestys vakiintui Helsingissä verrattain myöhään. Vasta Helsingin vuoden 1895 rakennusjärjestyksessä luovuttiin lopullisesti rajoittamattoman rakennusoikeuden periaatteesta. Rakennusten maksimikorkeudeksi määrättiin tonttia rajoittavan kadun leveys, tai enimmillään 23 metriä, mistä pidettiin pitkään kiinni (kansainvälisessä vertailussa Helsingin rakennusjärjestys oli väljä, eli se mahdollisti eurooppalaisittain erittäin tiiviin rakentamisen toteuttamisen). Paineita korkeamman rakentamisen suuntaan kuitenkin syntyi, myös arkkitehtonisten ihanteiden taholta. Vuonna 1929 rakennusjärjestystä muutettiin niin, että Rautatieaseman ja Senaatintorin välisille tonteille määriteltiin maanpinnan korkeusasemasta riippumaton absoluuttinen rakennuskorkeus. Näin pyrittiin katulinjoille luomaan maastovaihtelusta riippumaton linjakkuus. Samalla nousi myös tonttien rakennuskorkeus ja -oikeus. Uusi peruslinja Aleksanterinkadulla rajautui monumentiksi rakennetun Yliopiston, Stockmannin ja Liittopankin rakennusten räystäslinjojen määrittämälle absoluuttiselle +31,0 metrin tasolle. Tämä oli aikaisempaa rakennuskorkeutta huomattavasti suurempi, parhaimmillaan jopa kolmen kerroksen verran. Ensimmäinen askel kehityksessä otettiin, kun Liittopankin rakentaminen sallittiin alkuperäistä määräystä korkeammalle.

Tavoitellusta linjakkuudesta on paras esimerkki nykyinen Keskuskatu. Alvar Aalto muokkasi liikekatuilmmeen kansainvälisen tyylin mukaisilla Rautatalon (kilpailuvoitto 1951-54, Keskuskatu 3) ja Kirjapalatsin (kilpailuvoitto 1961-1969, Keskuskatu 1) rakennuksilla. Erityisesti on arvostettu sitä, että Rautatalon puhtaaksimuurattu palomuuuri sovituu herkästi viereiseen Saarisen suunnittelemaan Kinopalatsin liiketaloon. Kirjapalatsin paikalla olleen Kinopalatsin elokuvateatterin purkaminen vuonna 1965 sen sijaan koettiin kulttuuriskandaaliksi. Katujulkisivujen yhtenäisyyden Keskuskadulla rikkoo - tai vaihtoehtoisesti tulkiten siihen tuo vaihtelua - 1850-luvulta säilynyt matala kolmikerroksinen Litoniuksen talo (Keskuskatu 3b/Aleksanterinkatu 50).

Aleksanterinkadulla lisärakennusala tarveli monia vanhempien säännösten mukaan rakennettuja taloja. Gustaf Nyströmin suunnitteleman uusrenessanssityylisen liike- ja asuinrakennuksen (1891, Aleksanterinkatu 15) lisäkerrokset rakennettiin eleettömän sodanjälkeisen modernismin tyyliin. Uusrenessanssityylisessä Hermeksen talossa (Grahm, Hedman ja Wasastjerna, 1897, Aleksanterinkatu 19) lisäkerrokset on puolestaan toteutettu historiallisessa tyyliässä. Myös Pohjoismaiden Yhdyspankin Senaatintorille kurottuvat massiiviset mittasuhteet määriteltiin tämän säädöksen myötä. Arkkitehtoniselta sisällöltään painokkaimmat Yhdyspankin, Lundqvistin ja Pohjolan talot ovat säilyneet räystäslinjaltaan matalimpina rakennuksina.

Moderni liikekatu - suunnittelun instrumentti vai sen lopputulos

Aleksanterinkadun tapaiset katuväylät olivat 1920-30 -luvulla, toiminnoiltaan erikoistuneen modernin yhteiskunnan mukaisia. Suurkaupunkien keskustat konttorisoituivat vähitellen kaupallisiksi liikekeskustoiksi, jolloin asuminen sijoittui uusien liikennevälineiden mahdollistamana kaupunkien ulkopuolelle. Liikenne oli lähiöasukkaiden siirtämisen lisäksi tärkeä tekijä myös liikerakentamiselle, sillä huomattiin että kaupalliset toiminnot kaupungeissa sijoituivat pikemminkin väylien varrelle kuin tasaisen korttelirakenteen keskelle. Jo Saarisen ja Jungin Suur-Helsinki -suunnitelmassa vuonna 1918 ennustettiin Esplanadin, Mannerheimintien ja Aleksanterinkadun (sekä varauksella Bulevardin) muodostuvan tällaisiksi liikekeskustaväyliksi, kuten myös tapahtui. Uudeksi "stripe":ksi Saarinen loi suunnitelmassaan Kuningasavenuen, korkeasti rakennettavan suurkaupunkimaisen liikekadun Rautatieaseman ja tulevan Pasilan pääaseman välille.

Aleksanterinkatu rinnastui amerikkalaiseen kaupunkiympäristöön siellä ensimmäiseksi havaitun voimakkaan sisäisen eriytymiskehityksen johdosta. Samoin myös arkkitehtoniset tyyli-ihanteet muuttuivat pilvenpiirtäjäarkkitehtuurin mukaisiksi. Ulkonaisista tunnusmerkeistä huolimatta rakenteellisessa kaupunkiperinteessä pysyttiin eurooppalaisessa traditiossa; yhtenäisen ja harmonisen kaupunkikuvan hallinta pysyi julkisessa kontrollissa, vuonna 1929 uusitun rakennusjärjestyksen puitteissa. Julkinen ohjaus mahdollisti tästä eteenpäinkin avoimen kaupunkitilan ja sitä tuottavien rakennusmassojen suhteen hallitun kehittämisen. Tämä suunnitteluväline onkin säilynyt 1800-luvun porvarillisista kaupunki-ihanteista funktionalismin kautta nykyaikaan, kaupunkirakentamisen ideologisena peruspilarina.

Helsingissä kaupunkikuvan säätely oli perinteistä johtuen erittäin vahvaa. On toisaalta paradoksaalista, että vapaudesta kummuneiden arkkitehtuuri-ihanteiden käyttöönotto merkitsi Helsingissä kattavamman kontrollin asettamista kaupunkirakenteelle. Rakennuksen korkeus Aleksanterinkadulla ei määrittynyt enää sen sijaintipaikan mukaan kuten aikaisemmin, vaan nyt absoluuttisesti. Kolmiulotteisesti yhdenmukaisesta rakenteesta muodostui eräänlainen horisontaali pilvenpiirtäjä, jonka vapaa ulottuvuus sijaitsi pitkittäin katutilassa. Äärimmäisin esimerkki säännellystä kaupunkirakenteesta oli Eliel Saarisen unelmaksi jäänyt Kuningasavenue. Vähittäin rakentuneen urbaanin kaupunkielämän muotojen luominen tyhjästä, yksinkertaisesti ulkonaisia muotoja jäljitellen ei kuitenkaan onnistunut. Kaupungin sisällä tapahtuneet monimutkaiset sosiaaliset ja tilalliset eriytymisprosessit eivät sinänsä olleet sovitettavissa uudisrakentamisen esikuvaksi. Rakentaminen vaikuttaa osaltaan näihin prosesseihin, ei luo niitä. Jokainen kaupunkitila ja urbaani tapahtuma on ainutkertainen, koska se on riippuvuussuhteessa kaikkeen muuhun kaupunkiympäristöön, sekä ennen kaikkea siksi, että tilat, niiden käyttö ja eriytyminen ovat pitkien historiallisten prosessien määrittämiä. Aleksanterinkadun kehitystä kaupungin keskeiseksi liikekaduksi voidaan seurata 1700-luvulta nykypäivään asti.

Aleksanterinkatu - 250:n vuoden kerrostumat helsinkiläistä liikekatua

Aleksanterinkadun, Ruotsin vallan aikaisen Kuninkaankadun varrelle rakensivat Helsingin varakkaimmat porvarit kauppiasuntonsa jo 1700-luvun alkupuolelta lähtien. Sijainti tuolloisen Raatihuoneentorin äärellä oli kaupungin keskeisin. Kluuvinlahden täyttämisen alettua 1840-luvulla Aleksanterinkatu yhdistyi länteen johtaneeseen maantiehen, ja kaupungin laajenemistarpeisiin oli osoittaa runsaasti uusia kortteleita ja tontteja. Kaupankäynnin ja elinkeinotoiminnan painopiste siirtyi torilta uusien katujen varrelle. Kuvaava esimerkki kehityksestä oli Stockmannin siirtyminen Senaatintorin etelälaidalta uuteen tilaan Aleksanterinkadun ja Mannerheimintien risteyksessä. Aleksanterinkatu ympäristöineen tyhjensi asukkaista, ja katu suunniteltiin jo varhain puhtaasti elinkeino- ja liiketoiminnan ehdoilla. Toiminnan intensiteetin kasvun myötä syntyi ajatus väylän rauhoittamisesta kävelykaduksi. Kesällä 1970 toteutettiin ensimmäinen kävelykatukokeilu, jonka suuntaisesti muutokset kadulla tulevat etenemään. Jotain Aleksin liikekatumaineesta kertoo sekin, että Itäkeskuksen lasinalaisen kauppakeskuksen "bulevardin" mittasuhteet - korttelikoko, katuleveys, jalkakäytävätila - Aleksanterinkadun mallia.

Mannerheimintie

Mannerheimintie on Helsingin merkittävimpiä katuväyliä. Se erottaa toisistaan kaupungin kaksi alkuperäistä erisuuntaista koordinaatistoa. Kävelyreitillä tarkastellaan kortteleiden rakentumista. Kaupunkia rakennettaessa on tavoiteltu myös yhtenäistä korttelien rakennustapaa. Myös modernisaatio on heijastunut kortteleiden rakenteeseen: katujen ja kortteleiden tarkka rajausta hajoaa. Kortteleista muodostuu puolijulkisia kaupankäynnin tiloja, myöhemmin liikenne- ja palveluratkaisut kytkeytyvät suoraan korttelien rakennustapaan.

Modernin kaupunkisuunnittelun traditiossa kaupunkitoimintojen erottaminen toisistaan on tapahtunut tilallisesti. Liike- ja hallintokeskukset erottuvat asumisen tiloista, samoin vapaa-ajan ja kulttuurin ympäristöt muusta kaupungista. Mannerheimintie liittyy Töölönlahden alueeseen; kierros päättyy toiminnoiltaan ja rakenteeltaan kehittyvän kaupunkimaiseman äärelle.

Vanha Ylioppilastalo

Stockmannin tavaratalon valmistuminen vuonna 1930 Mannerheimintien (silloisen Heikinesplanadin) ja Aleksanterinkadun kulmaan merkitsi Helsingissä uudenlaista vaihetta yhtenäisen kaupunkikuvan rakennushistoriassa. Rationalistinen tavaratalo liittyi ympäristöönsä konstruktivistien elementtien käsittelyllä, ei yhteisen historiallisen koristeaiheiston kautta. Tavaratalon arkkitehtuurikilpailun aikoihin lehdistössä heräteltiin kysymystä, kuinka talo tulisi sopeutumaan rakennuspaikkaansa, erityisesti vastapäiseen Ylioppilastaloon. Esille nostettu kysymys ei herättänyt vastakaikua yleisössä; rakennus sopi ympäristöönsä kuten rationalistisesti pelkistetty rakennus vain sopii. Klassisten koristeaiheiden ja pinnallisena koetun dekoraation sijaan arvostettiin rakennuksen peittelemätöntä tarkoituksenmukaisuutta.

Ajatus Helsingin Yliopiston ylioppilaskunnan talon rakentamisesta oli syntynyt jo 1850-luvun puolivälissä. Lopulliset piirustukset hankittiin Yleisten rakennusten ylihallituksen johtajalta arkkitehti Hampus Dahlströmiltä. Tarvitavat varat hankkeeseen kerättiin kansalaiskeräyksellä. Tämä ilmaistiin päätykolmioiden alaisiin kenttiin kirjatulla kullatulla tekstillä "spei suae patria dedit" - isänmaa antoi toivolleen. Ylioppilastalon piirustukset vahvistettiin vuonna 1869, ja rakennus valmistui käyttöönsä seuraavana vuonna. Rakennustyömaata johti nuori Theodor Höijer, yksi tulevan uusrenessanssi-Helsingin näkyvimmistä arkkitehteistä.

Ylioppilastalon arkkitehtuuri

Ylioppilaskunnan edustamalla sivistyksellä oli perinteisesti vahva merkitys kansallisuustunteeseen heränneessä Suomessa. Vaikka Ylioppilastalo ei varsinaisesti ollut valtiollinen tai kunnallinen rakennustehtävä, se sai kaupunkikuvassa poikkeuksellisen julkisen rakennuksen aseman. Talo sijoitettiin vapaaksi kolmiulotteiseksi rakennusmassaksi, joka irtautui ympäröivästä korttelirakenteesta. Arkkitehtonisessa jäsentelyssään rakennus oli Helsingin ensimmäisiä uusrenessanssirakennuksia. Renessanssin koristeaiheet otettiin käyttöön kertaustyylien hengessä, viestimään rakennuksen sisällöstä ja liittämään se historialliseen kaupunkikuvaan.

Rakennuksen arkkitehtuuri heijastaa Engelin käyttämän empire-arkkitehtuurin muotoja. Kahden matalalla päätykolmiolla varustetun kulma-aiheen väliin jää joonialainen pylväsrivistö, joka kannattaa palkistoa. Rakennuksen teko-ninen jäsentely on ilmaistu pohjakerroksen harkotuksella ja siihen liittyvällä doorilaisella palkistolla. Portaittain keskusta kohti nousevaa massoittelevaa puolestaan pidetty barokkimaisena. Rikas barokkityyli koristeaiheineen oli ilmaisu vuosisadan lopun kaupunkikulttuurin yltäkylläisyydestä.

Ylioppilastalon taidekoristelu

Ylioppilastalon ikonografian kruunasivat sen julkisivuveistokset ja rakennukseen sijoitettu taide. Alunalkaan sisäänkäyntejä reunustaneisiin veistossyvennyksiin suunniteltiin helleenisten tieteen ja kulttuurin suojelijoiden Pallas Athenen ja Apollon veistoksia. Suomalaisuusliikkeen vallattua alaa ylioppilaskunnassa 1870-80 -luvuilla, veistokset toteutettiin klassiseen tyyliin kuvatuilla Ilmarisen ja Väinämöisen patsailla, joita pidettiin klassisten aiheiden vastineina suomalaisessa mytologiassa. Veistokset teki betonista kuvanveistäjä Robert Stigell vuosina 1886-88.

Aikaisemmin vuosina 1874-78 oltiin jo toteutettu Walter Runebergin friisireliefi Kleobis ja Biton, joka aiheineen edelleen palautui klassiseen perinteeseen. Samaan aikaan vuonna 1874 pääpylväikön takaiseen musiikkisaliin sijoitettiin Robert Wilhelm Ekmanin maalaus Väinämöisen soitto. Vuonna 1901 Axel Gallén maalasi saman salin vastakkaiselle seinälle freskonsa Kullervon sotaanlähtö, minkä myötä Ylioppilastalo alkoi saada suomalais-kalevalaisen sisällön.

Vuosisadan alun "ylioppilastulvan" ja osakuntaudistuksen jälkeen päätettiin Ylioppilastalon viereiselle tontille rakentaa tilanpuutetta helpottamaan yhteinen osakuntatalo, ns. Uusi ylioppilastalo.

Uusi ylioppilastalo - arkkitehtuuri rakentaa yhdenmukaista korttelikokonaisuutta

Uudesta Osakuntatalosta (Mannerheimintie 5) järjestettiin kaksiosainen arkkitehtuurikilpailu vuosina 1907-08. Kutsukilpailuun osallistuivat arkkitehdit Kauno S. Kallio, Armas Lindgren, Eliel Saarinen ja Yrjö Sadeniemi. Kilpailun tilaohjelma käsitti osakuntatiloja, juhlasalin, kansankeittiön ja vuokrattavia liiketiloja. Voittajaksi nousi Armas Lindgren ja Wivi Lönnin ehdotus nimimerkillä "Hampus". Lönn vastasi ehdotuksen pohjaratkaisusta ja rakennuskonstruktiosta, Lindgren puolestaan julkisivuista. Voittanutta ehdotusta kiiteltiin erityisesti rakennuksen selkeän pohjakaavan johdosta. Lindgren ja Lönn olivat jakaneet rakennusmassan kahteen osaan. Osakuntatilat ja juhlasali sijoitettiin tontin sisäosan suuntaiseen rakennusosaan, joka rajasi yhdessä vanhan Ylioppilastalon kanssa Osakuntatalon sisäänkäynnin etuaukion. Liiketilat ja kansankeittiö sijoitettiin rakennusosaan Mannerheimintien varrella. Osakuntatalo rakennettiin vuosina 1909-10. Rakennus sijoittui itsenäiseksi osaksi umpinaiseksi rakentuvaa keskustakorttelia.

Mannerheimintien puoleiseen julkisivuun sijoittuivat voimakkaat nurkka-aiheet, jotka rajasivat välilleen pohjakerroksen kannatteleman pilasteririvistön. Katurakennuksesta toteutui ensin vain pohjakerros, ja sen yläpuolinen osa rakennettiin alkuperäisten suunnitelmien mukaisesti vuosina 1919-25. Ylioppilasaukion puoleinen julkisivu huipentui pelkistettyyn klassiseen frontonaiheeseen. Koristeetonta päätykolmiota kannattivat kaarevaa erkkeriä myötäileet luonnonkiviset pilasterit, joiden välin täyttivät suuret lasipinnat. Pylväiden juurelle sijoitettiin Lindgrenin ideoima ja taiteilija Johannes Haapasalon toteuttama vuolukivinen neljän eri luonteenpiirteen veistosryhmä. Allegoriset vertauskuvat viittaavat modernisoituvaan ihmiskuvaan.

Kahden fasadiosan liittymäkohdassa on itsenäinen torniaihe. Se muodostaa joustavan nivelen kulmaan, joka kortteliruudukon vaihtuvasta suuntauksesta johtuen on tylppä. Klassista empirehahmoa muistuttava tornipääte toi uuden elementin kaupunkisiluettiin kirkontornien, paloaseman ja Kansallismuseon tornien joukkoon. Vastapäisen Hufvudstadsbladetin talon tornipäätteen kanssa se muodosti yhteisen porttiaiheen Mannerheimintielle. Erityisen hienostuneeksi kaupunkitila muodostui Erottajan suunnalta tarkasteltuna. Osakuntatalon fasadi oli rakenteellisesti identtinen vuonna 1897 valmistuneen Argoksen talon kanssa. Siinä Esplanadin ja Mannerheimintien välinen kulma on ratkaistu ranskalaisen renessanssityylin mukaisella massiivisella nurkkatornilla ja päätykolmiolla. Näitä aiheita Lindgren toisti omassa suunnitelmassaan, joka jatkoi historiallisen kaupunkiympäristön rakentumista uusien geometrisoivien wieniläisvaikutteiden puvussa. Rakennustypologisten ratkaisujen myötä rakennus liittyi harmoniseksi lenkiksi yksilöllisesti kasvaneeseen kaupunkikuvaan.

Henkivakuutusyhtiö Kaleva

Osakuntatalon naapurirakennus Mannerheimintiellä jatkoi ehyen kaupunkikuvan luomista korttelikokonaisuutta täydentämällä. Henkivakuutusyhtiö Kaleva rakennutti uuden toimitalon Osakuntatalon viereiselle tontille (Mannerheimintie 7). Uuden liiketalon suunnittelijaksi kutsuttiin Armas Lindgren, ja rakennuksen suunnittelu alkoi vielä Osakuntatalon rakentamisen aikaan vuonna 1910. Toimitalo otettiin käyttöön vuonna 1914.

Vakuutusyhtiö Kalevan talon suunnitelmat kypsyivät lopulliseen muotoonsa vähitellen. Toteutetussa muodossaan rakennus seurasi Pohjolan talosta tutun graniittipintaisen renessanssipalazzon lähtökohtaa. Vakuutusyhtiö Kalevan talo artikuloitiin pidättyvästi. Rakennuksen plastinen kokonaisuus pyrki yhdistämään laajan tontin yhtenäiseksi rakennusmassaksi. Kaksiulotteisen vaikutelman luova julkisivu oli kuin rakennusmassan päälle pingotettu ohut kuori. Rakennuksen pintavaikutelma hallittiin parvekelinjojen ja listojen reliefillä sekä ikkuna-aukkojen syvyysasettelulla.

Julkisivu on kuitenkin paikka paikoin jäsenelty hienovaraisen klassisesti. Mannerheimintien puoleisen julkisivun sivurisaaliitit muodostuvat kahdesta muita kapeammasta ikkuna-akselista. Kaivokadun puolella ikkunalinjat taas seuraavat toisiaan ilman korosteita. Kaivokadun kulman jälkeen, rautatieasemaa vastapäätä on massa artikuloitu pinnasta nousevin kolmiulotteisin nurkkarisaliitein. Rakennuksen liikekerros erottuu voimakkaasti ulkonevalla parvekekaiteella. Linja muodostaa peruspinnan, jonka päältä klassismin kolmiosainen jäsentely kohoaa. Sokkeli-kerros erottuu kahden kerroksen korkuisesta pääkerroskentästä kevyellä listalinjalla, ylin kerros on artikuloitu attikaksi. Rakennuksen profiili päättyy parvekekaiteen tapaan linnamaiseen krenelointiin, joka jatkuu edelleen Osakuntatalon sivurisaaliittien päätteisiin. Rakennuksen parvekkeen alainen liikekerros on puolestaan jäsenelty tilan käyttötarkoituksen tarpeista lähtien. Toiminnasta lähtenyt "funktionalistinen" muotoilu heijastuu liikekerroksen itsenäisenä ja vaihtelevana aukotuksena.

Vakuutusyhtiö Kalevan talo sisälsi rakennusteknisiä uutuuksia. Talo rakennettiin insinööri Jalmar Castrénin suunnitteleuille varhaisille betonipilareille. Konttorien ja asuntojen lisäksi rakennuksessa oli mm. Seurahuoneen ravintolan ja hotellin tiloja, jotka siirtyivät sinne vanhasta kaupungintalosta. Sisustukseltaan rakennus oli huoliteltu, heijastaen aikansa wieniläisarkkitehtuurin ihanteita. Geometrisen askeettiset ja materiaaleiltaan hienostuneet sisätilat suunniteltiin Lindgrenin johdolla. Työhön osallistui myös taiteilija Gunnar Finne, joka veisti mm. Mannerheimintien ja Kaivokadun pyöristetystä kulmassa olevan portaalin koristereliefin.

Kaivotalo ja City-center

Kalevan talon viereiset Kaivotalon ja City-centerin rakennukset tuovat esille sodanjälkeisen modernin arkkitehtuurin teemoja. Rakentaminen ei rajoittunut urbaanin kaupungin täydentämiseen moderneilla kerrostumilla. Yhtenäisestä urbaanista kaupunkitilasta siirryttiin seudulliseksi hajonneeseen kaupunkikudokseen lähiöineen, vihertiloineen, kauppakeskuksineen ja liikennejärjestelmineen.

Helsingin Yliopiston ylioppilaskunnan rakennuttama Kaivotalo (1956, Kaivokatu 10, Pauli Salomaa) edustaa korttelissa 1950-luvun modernismin kerrostumaa. Kaivotalon vaalea lasipintainen ikkunarasteri luo valoisan ja keveän kokonaisvaikutelman. Kahden kerroksen korkuisen liiketilan avoimien mainosikkunapintojen ja ohuiden ikkunanpuitteiden eleganssi on nyttemmin peittyneet muutoksiin ja mainosteippauksiin. Kalevan talon vertikaali yleisjäsentely vaihtuu Kaivotalossa modernismin tyypilliseen horisontaaliin korostukseen. Kaivotalon kerroslistat tukeutuvat rauhallisesti Kalevan talon listojen ja ikkuna-aukkojen tasoihin. Rakennuksen räystäs artikuloituu eräänlaiseksi attikaksi päätteenään kattokerroksen kolmiulotteinen sisäänveto. Rakennus erottuu naapureistaan tummalla luonnonkivisellä muurilla.

Kaivotalon kortteli avautuu Kaivopihaksi

Kaivotalon tontin sisäosiin kätkeytyi kaupallisia toimintoja sisältänyt piha - Kaivopiha. Korttelien sisäosia avaamalla pyrittiin ohjaamaan jalankulkuliikennettä kaupungin vilkkaiksi käyneiltä kaduilta rakennusten ja korttelien sisäosiin. Samalla voitiin tehostaa rakennusten ja tonttien vuokrattavaa liikepinta-alaa. Ensimmäisenä tämän kaltaisen järjestely Helsingissä toteutui Aleksanterinkadun ja Pohjoisesplanadin välillä, Mikonkadun suuntaisesti ns. Wreden pasaasissa, Central-hotellin tontilla (K. A. Wrede, 1892). Kaivopihan korttelinsisäinen puolijulkinen tila "pilkkoi" suuren korttelin pienemmäksi, muodostaen korttelinsisäisen oikotien rautatieasemalta Ylioppilastalon edustalle Mannerheimintielle. Väylän avaaminen merkitsi samalla osakuntatalon aukion äärellä sijainneen vanhan ylioppilaskunnan kirjastorakennuksen purkamista.

City-center - moderni kaupunkikone

Arkkitehtien Viljo Revell ja Heikki Castrén suunnitteleman City-centerin visuaalinen luonne poikkeaa Kaivotalon keveyttä korostavasta rakenteellisuudesta. City-centerin arkkitehtuuri heijastaa sen rakennusmateriaalin, betonin rakennetta ja käyttömuotoja. Sitä voidaan pitää esimerkkinä ns. brutalistisesta, betonimateriaalin estetiikkaan perustuvasta arkkitehtuurista.

Rakennuksen toimistokäytössä olevat pääkerrokset onjäsennöity katkeamattomina nauhaikkunoina. Julkisivuelementtien pintamateriaalina on käytetty tummaa keraamista klinkkeriä. Toimistokerrosten alla sijaitsee rakennuksen maanpäällinen kellari, avoin parkkikerros, joka erottuu Kalevan talon tapaan voimakkaasti artikuloidusta kaiteesta. Betonikaiteen luoman syvän varjon alla sijaitsevat kaksi avointa liikekerrosta. Rakennuskokonaisuuden peruspinta ei myönteile katupinnan tasoa, vaan muodostaa itsenäisen tason, jolle nouseaan jalkakäytävältä porrasaskelmia myöten.

Parkkikerroksen kaiteen massiivisuus on antanut rakennukselle sen tutun kutsumanimen "Makkaratalo". Suuren yleisön parissa rakennus on saanut voimakasta kritiikkiä osakseen "rumana" rakennuksena. Makkaratalo on kaikkia keskustan rakennuksia monoliittisempi, kolmen kaupunkitontin kokoinen tummanpuhuva rakennus, jonka rakenteellinen artikulointi poikkeaa mittakaavaltaan huomattavasti ympäristöstään. Rakennuksen äärellä tuntuu kuin mielikuvat siitä, millaiseksi paikka tulisi rakentaa, eivät olisi kohdanneet muotoutunutta todellisuutta. Toteutetun konseptin mukaisesti rakennukseen saavuttiin maanalaista käyntiä myöten metrolla tai autolla suoraan kadulta parkkikerrokseen, tehtiin ostokset rakennuksessa sijaitsevista liikkeistä ja poistuttiin rakennuksesta. Jalankulkijan mitatakaava ja kaupunkimaiset toiminnot jäivät liikennejärjestelmille alistaiseksi. Keskeiset osat katujulkisivua on uhrattu autorampeille, jalkakäytävätason liiketilat kätkeytyvät rakennuksen uumeniin. Urbaani kaupunkimainen toiminta on kääntynyt sisäänpäin, raja julkisen kaupunkitilan ja siitä erottuvan yksityisten tilan välillä on hämärtynyt.

Utopiat ja todellisuus

Makkaratalon rakentamiseen liittyi myös Asematunnelin rakentaminen. Liikennejärjestelyissä jalankulkuyhteys Kaivokadun yli katkesi. Kaupungin ruuhkaisimman katuosuuden yli siirtyminen ohjattiin maanalaiselle kaupunkikäytävälle. Helsingin vilkkaimman jalankulkuväylän sulkeminen ei luonnollisestikaan onnistunut, vaan ihmiset kävelivät kadun yli myös ilman suojateitä. Kävely-yhteys on palautettu.

Makkaratalon radikaali pyrkimys muuttaa rakennettu urbaani keskusta autokaupungin helposti saavutettavaksi ja kaupallisen tehokkaaksi ytimeksi heijasti aikakautensa pyrkimystä yksilöllisen henkilöautoliikenteen vaatimuksista lähtevään suunnitteluun. Revell tarjosi City-centerin tapaisia yhtenäisiä korttelisuunnitelmia sekä autokysymyksen että kaupunkien keskeneräisen, levottoman ja rikkiäisen yleisvaikutelman lääkkeeksi. Jotain tästä ihanteellisuudesta on varmasti menetetty.

Makkaratalo viestii aikakaudesta, jolloin usko utopistisen kehityksen tuomiin muutoksiin ja niiden oikeellisuuteen leimasi ilmapiiriä myös kaupunkirakentamisen alalla. "Makkara" suunniteltiin jatkumaan koko korttelin ympäri, mutta onneksi tämä hanke jäi vain utopiaksi.

Lasipalatsi – funktionalistinen arkkitehtuuri

Viljo Revellin (1910-64), Niilo Kokon ja Heimo Riihimäen suunnittelema Lasipalatsi (1936, Mannerheimintie 22) on Helsingin keskustan näkyvin esimerkki funktionalistisesta arkkitehtuurista. Nuori, vielä opintojaan suorittava teekkari-kolmikko pääsi toteuttamaan ennakkoluulottomasti uuden funktionalistisen arkkitehtuurin periaatteita.

Funktionalismin teorian mukaisesti Lasipalatsin muodonanto lähti liikkeelle rakennuksen sisältämän toiminnan vaatimuksista. Rakennuksen ohjelma oli monipuolinen. Basaarin pohjoispäähän sijoitettiin 800-paikkainen elokuvateatteri ja rakennuksen pitkän sivun liikekerroksen päälle paikkamäärältään yhtä suuri ravintola. Simonkadun puoleisessa siivessä oli toimisto- ja myymälätiloja, jotka porrastuivat joustavasti maaston mukaan. Rakenteellisen rehellisyyden pyrkimyksen mukaisesti Lasipalatsin kantava rakenne on verhoamattomana nähtävillä. Rakennuksen ulkoarkkitehtuurista puuttui kaikki dekoraatio ja sen viehättävyyden synnyttivätkin puhtaat valkeat rappauspinnat, jotka korostivat rakennuksen plastisesti vaihtelevia muotoja.

Rakennuksessa käytettiin paljon lasia. Nauhaikkunoiden lisäksi rakennuksessa on yhtenäisiä lasipintoja, joilla on korvattu kokonaisia seiniä. Näin osoitettiin, etteivät rakennuksen ulkoseinät ole kantavaa rakennetta, kuten perinteisessä arkkitehtuurissa, vaan että rakenne lepää ulkopinnasta sisäänvedettyjen betonipilarien varassa. Liikekerroksen julkisivu on suurta yhtenäistä lasipintaa, jonka päälle asettuvat suljetummat seinäpinnat. Modernia vaikutelmaa

korostivat julkisivun neonvalomainokset ja ympäristön liikenneratkaisut sivukatuineen. Liikenne kytkeytyi myös rakennuksen muotoon: erilaiset jalankulkuväylät johtavat rakennuksen läpi ja väyliä on myös arkkitehtonisesti korostettu.

Pitkän unohduksen aikana rapistumaan päässeen Lasipalatsin entisöinti on valmistunut osin EU-rahoitteisena hankkeena vuonna 1999 (Arkkitehtitoimisto Alli, Pia Ilonen ja Minna Lukander). Rakennus on saanut takaisin tarkkaan jäljitellyn 1930-luvun asunsa ja sen liiketiloissa toimii mm. mediakeskus.

Sokoksen tavaratalo – klassinen modernismi

Kulutusosuusliikkeet syntyivät Suomeen vuosisadan alussa, markkinajohtoisen elintarviketuotannon kilpailijoiksi. Ne olivat menestyksekkäitä, kehittäen persoonallista arkkitehtuuria kollektiivisissa suunnittelu- ja rakennusliikkeiden arkkitehtuurin kautta maan korosti rakennusten tarkoituksenmukaisuutta ja rationaalisuutta. Osuusliikkeet suhtautuivat vastaanottavasti funktionalistiseen tyyliin, jonka pääedustajaksi kohosi osuusliikkeen johtava arkkitehti Erkki Huttunen.

Lasipalatsia vastapäätä sijaitseva Sokoksen tavaratalo (Mannerheimintie 9) on myös osuusliikkeen rakennuttama. Tavaratalon suunnitteli arkkitehti Erkki Huttunen (1901-56), joka oli luonut uransa osuusliike SOK:n arkkitehtina. Tavaratalon Huttunen kuitenkin suunnitteli yksityisenä toimeksiantona toimistossaan vuodesta 1937 alkaen. Samana vuonna Huttunen sai ensimmäisten suomalaisarkkitehtien joukossa henkilökohtaisen tilaisuuden Amerikan-opintomatkaan. Matkalla hän tutustui mm. uuteen tavaratalorakentamiseen. Sokoksen rakennustyöt alkoivat vuonna 1939, ja ne saatettiin lopullisesti päätökseen Helsingin olympialaisten aattona vuonna 1952. Valmistuttuaan rakennus oli huippumoderni sisältäen suurmyymälän, konttoreita, hotellin ja useita ravintoloita, mm. pohjoismaiden suurimman 1400-paikkaisen HOK:n suurravintolan.

Sokoksen tavaratalon arkkitehtuurissa funkisen perinteeseen viittaavat julkisivua kiertävät nauhakorosteet. Julkisivumateriaalina on käytetty tummaa graniittia. Tavaratalon massoitelu on ratkaistu Kalevan talon kaltaisesti. Pyöristettyine kulmineen rakennus muodostaa dynaamisen alun Mannerheimintien bulevardiosuudelle. Massoitelun perusratkaisu tehtiin kahden vaihtoehdon kesken. Joko rakennus seuraisi viereisen Postitalon (Jorma Järvi ja Erik Lindroos, 1937, Postikatu 1) luomaa poikittaisten korkeiden lamellien rytmiä tai se rakennettaisiin katurajaa seuraavaan korttelimuotoon. Asia ratkaistiin Helsingin kaupunginvaltuustossa yhtenäisen korttelirakenteen puolesta. Valmistuttuaan korttelinsa kokoinen yhtenäinen rakennus edelsi mm. Revellin City-centerissä tavoittelemaa itsenäistä modernia kortteliblokkia.

City-keskustan rakentuminen

Sokoksen tavaratalo valmistui samanaikaisesti Aleksanterinkadulla sijainneen Elannon tavaratalon kanssa (1952, Aleksanterinkatu 9, Veikko Leistén). Molempien rakennusten suunnittelu oli alkanut 1930-luvulla, ja rakennusten valmistuttua niiden tyyli edusti jo vakiintunutta modernismia. Leisténin ja Huttusen tavoin myös Kaivotalon suunnittelija Pauli Salomaa oli aloittanut arkkitehtuuriansa osuusliikkeiden palveluksessa. Liiketalojen suunnittelutyöt olivat kuitenkin yksityisiä toimeksiantoja. 1950-luvulta alkaneen korporatiivisen asuntotuotannon myötä osuuskunnallinen rakentaminen ja suunnittelu sulautuivat osaksi asuntotuotantjärjestelmiä ja nousivat eturiviin myös asuntoarkkitehtuurin ja lähiösuunnittelun alalla.

Kaupunkikeskusta kehittyi yhä voimakkaammin moderniksi kulttuurin, hallinnon ja liiketoiminnan keskuksi. Liikerakentamisen merkkitapauksia olivat suuret korttelikokonaisuuksiin pyrkinet rakenteet Stockmannista Sokoksen tavarataloon. Muista keskustatoiminnoista kulttuurirakentamisen painopistettä korosti Alvar Aallon keskustasuunnitelma (1961).

Nykytaiteen museo Kiasma - kertomus kaupungista

Mannerheimintien bulevardiosuuden päättää seudun nuorin rakennus Nykytaiteen museo Kiasma (Mannerheiminaukio 2). Rakennuksen suunnitteli vuosina 1992-93 järjestetyn arkkitehtuurikilpailun perusteella newyorkilainen arkkitehti Steven Holl. Nykytaiteen museo sai Kiasma-nimensä Hollin kilpailuehdotuksen moton perusteella. Kreikankielinen sana Kiasma tarkoittaa risteystä, näköhermojen kohtaamista tai dna:n kierteistä yhdistymistä. Kiasma toimii metaforana sekä rakennuksen muodolle että toiminnalle. Rakennus muodostaa symbolisen risteys-kulttuurin, urbaanin keskikaupungin ja luonnon, pohjoispuolisen Töölönlahden puistoalueen välille. Kietoutumisen voi havaita rakennuksen sisällä kahden päämassan välillä: kaupunkimaisen suorakulmisen ja orgaanisen luonnonmukaisen rakennusmassan kohtaamisessa. Hollin arkkitehtisuunnittelua ohjasivat kaksi ympäristöstä nousevaa linjaa - line of culture ja line of nature, luonnon ja kulttuurin linjat.

Rakennuksen hahmossa on tekijöitä, jotka liittyvät ympäröivän kaupunkimaiseman piirteisiin. Rakennuksen räystäskorkeus on 23 metriä, eli se noudattaa vuosisadanvaihteen suurkaupunkimaisemaa ohjanneen rakennusjärjestyksen sallimaa rakenteen maksimikorkeutta. Sittenkin alkuperäisistä määräyksistä joustettiin, ja Helsingin liikekeskustan rakennuskorkeus lähti vähittäin modernin rakentamisen myötä nousemaan. Kiasman mittasuhteet eivät ylitä yksilöllisen havaittavuuden mittoja. Rakennus on harmonisessa suhteessa tilan muun artikuloinnin kanssa: istutusten, valaisinpylväiden, penkkien ja ratsastajapatsaan. Kiasman dynaamisesti etenevä liike näyttää liittyvän myös Postitalon monumentaaliseen mittakaavaan. Mittakaavaltaan Kiasma on urbaani rakennus, joka on suunniteltu tilalliseksi osaksi ympäristöään. Miellyttävimmän paikan rakennus luo länsipuolelleen, jonne muodostuu kainalo lämpimälle ja aurinkoiselle terassille.

Rakennuksen läpäisee ns. kiasmaattinen seinä. Tämä sydänmuuri on kalteva, taittuen eteläpäässään 9,5 astetta kohti itää. Rakennuksen pohjoisosassa seinä vaihtuu lasipintaiseksi ulkoseinäksi, joka pohjoispäässään kallistuu samat 9,5 astetta länteen päin. Seinän liike ohjaa huomion ympäristön pieniin erikoispiirteisiin. Vaino muoto löytyy esimerkiksi etelässä Lasipalatsin viherhuoneen taitetusta ikkunapinnasta ja pohjoisessa Kansallismuseon tornipääteestä. Näkymät ovat tärkeitä Kiasman arkkitehtuurissa. Rakennuksen läpi johtava pasaasi suuntautuu kaukana Silta-saaressa sijaitsevan Työväenyhdistyksen talon graniittitorniin. Pasaasin viereisen lasipinnan heijastukset tuottavat ennennäkemättömän deformedun näkymän Eduskuntatalosta.

Valo arkkitehtuurin rakennusaineena

Kiasmassa on suuria yhtenäisiä ikkunapintoja, joiden antamaa valoa kontrolloidaan sisätilan rakenteilla. Yhtä tärkeää kuin valon ohjaaminen valoisana vuodenaikana sisälle, on talviaikaan sen tuottaminen ulkotilaan. Rakennuksen lasilankkuseinä on sisältä päin valaistavissa, ja se toimii suunnattoman valaisimen tapaan kaupunkiympäristössä. Rakennuksen selkäpuolelle avautuvat ns. rusetti-ikkunat ovat muodoiltaan helsinkiläisten ullakkojen kattolyhtyjen kaltaisia. Rakennuksen julkisivun pintamateriaali on käsinhiottua alumiinia ja sinkkipeltiä, jotka materiaaleina ovat neutraalin väriltömiä. Pintojen havaittava sävy syntyy vasta luonnonvalon heijastuessa pinnasta eri tavoin. Julkisivun ilme reagoi valaistuksen vaihteluihin.

Avautuva kaupunkimaisema

Kaupunkitila Kiasman viidennen kerroksen panoraamaikkunasta aukeaa kohti Töölönlahtea. Alueen historia on rikas. Sieltä löytyvät Helsingin vanhimmat luonnonmaisemat ja teolliset ympäristöt sekä uusin arkkitehtuuri. Alueen käyttötarkoituksen muutos ratapiha-alueesta uudeksi keskustaksi on käynnissä; seuraava askel tullaan ottamaan uuden musiikkitalon mahdollisesti sijoituessa alueelle. Suunnittelutehtävissä edetään kaupungin peruselementtien, aukoiden, katujen ja kortteleiden käsittelystä kohti alueellista mittakaavaa. Kaupunkirakenteen toiminnallisen ohjelmoinnin ja arkkitehtonisen muodonannon lisäksi esitetään myös polttavia kysymyksiä siitä, minkälainen kaupunki uuden rakennusvaiheen myötä halutaan saavuttaa. Esiin ovat nousseet kehityksen sisältöä ja tavoitteita koskevat kysymykset. Ollaan taas kaupunkisuunnittelun kysymysten ja mittakaavan äärellä.